

Economisch-Statistische *Berichten*

Speciaal nummer:
MIDDENSTAND

★

Notities

over de

Nota

UITGAVE VAN HET NEDERLANDSCH ECONOMISCH INSTITUUT

39e JAARGANG

No 1917

WOENSDAG 3 MAART 1954

H. BRONS Jr

MAKELAAR IN ASSURANTIËN

TELEFOON 11 19 80
(3 Lijnen)

EENDRACHTSWEG 11,
ROTTERDAM

Nationale Handelsbank, N.V.

Amsterdam - Rotterdam - 's-Gravenhage

Alle Bank- en Effectenzaken

Door onze talrijke overzeese vestigingen en onze vele buitenlandse relaties, zijn wij bij uitstek in staat u de helpende hand te bieden bij het zoeken naar nieuwe handelsrelaties over de gehele wereld.

**Nederlandsche
Handel-Maatschappij, N.V.**

DEVIEZENBANK

HOOFDKANTOOR: AMSTERDAM, VIJZELSTRAAT 32

PENSIOEN- EN SPAARFONDSENWET

N.V. Pensioenverzekerings-Maatschappij

„METALLICUS”

Mathenesserlaan 285 - Telefoon 31503

Rotterdam-C

Opgericht 1919

Sluit en verzorgt de Collectieve pensioenverzekeringen
voor elke onderneming

R. MEES & ZONEN

A° 1720

BANKIERS & ASSURANTIEMAKELAARS

ROTTERDAM

AMSTERDAM - 's-GRAVENHAGE
DELFT - SCHIEDAM - VLAARDINGEN

KAS-ASSOCIATIE N.V.

SPUISTRAAT 172

AMSTERDAM

Verhuur van brandkasten en
kluizen voor grote administraties

BETALÉN • BEWAREN • BEHEREN

**ECONOMISCH-
STATISTISCHE BERICHTEN**

Uitgave van het Nederlandsch Economisch Instituut

Adres voor Nederland: Pieter de Hoochweg 120, Rotterdam-W.
Telefoon 38040. Giro 8408.

Bankiers: R. Mees en Zoonen, Rotterdam.

Redactie-adres voor België: Dr J. Geluck, Zwijnaardse
Steenweg 357, Gent.

Abonnementen: Pieter de Hoochweg 120, Rotterdam-W.

Abonnementsprijs, franco per post, voor Nederland en de
Uniegebieden en Overzeese Rijksdelen (per zeepost) f 26,—,
overige landen f 28,— per jaar. Abonnementen kunnen
ingaan met elk nummer en slechts worden beëindigd per
ultimo van het kalenderjaar.

Losse nummers 75 cts.

Aangetekende stukken in Nederland aan het Bijkantoor
Westzeedijk, Rotterdam-W.

Advertenties. Alle correspondentie betreffende advertenties
te richten aan de Koninklijke Nederlandsche Boekdrukkerij
H. A. M. Roelants, Lange Haven 141, Schiedam (Telefoon
69300, toestel 1 of 3).

Advertentie-tarief f 0,30 per mm. Contract-tarieven op aan-
vraag. Rubrieken „Vacatures” en „Beschikbare krachten”
f 0,60 per mm (dubbele kolom). De administratie behoudt
zich het recht voor om advertenties zonder opgaaf van
redenen te weigeren.

COMMISSIE VAN REDACTIE: Ch. Glasz; H. W. Lambers; J. Tinbergen;
F. de Vries; C. van den Berg (secretaris). Redacteur-Secretaris: A. de Wit.
Assistent-redacteur: J. H. Zoon.

COMMISSIE VAN ADVIES VOOR BELGIË: F. Collin; J. E. Mertens;
J. van Tichelen; R. Vandéputte; A. Vlerick.

De functie van de middenstand

In de op 8 Februari jl. aan de Tweede Kamer der Staten Generaal aangeboden „Middenstandsnota 1954” wordt onder „middenstand” verstaan de maatschappelijke groepering der zelfstandige, risicodragende ondernemers in het midden- en kleinbedrijf op het gebied van handel, nijverheid en dienstverlening. Van alle in Nederland gevestigde, niet-agrarische, ondernemingen behoren er, met inachtneming van vorenstaande omschrijving, ruim 93 pCt tot de middenstand. Voeg hieraan nog het feit toe, dat van alle (2.512.152) in het bedrijfsleven werkzame personen er 38 pCt in de middenstandsector hun brood verdienen, dan is hiermede de belangrijkheid van deze groepering in onze samenleving met enkele forse trekken zo duidelijk getekend, dat de vraag, of de middenstand een reële economische functie vervult, bij voorbaat bevestigend kan worden beantwoord.

Hiermede is deze functie zelf echter nog niet in haar verschillende facetten belicht. Ambachtslieden, winkeliers, kleine vervoerders, pensionhouders en andere leiders van kleine en middelgrote horecabedrijven kunnen — het moet onmiddellijk worden toegegeven — bezwaarlijk onder één noemer worden gebracht, wanneer men de aard hunner economische prestaties in ogenschouw neemt. En toch hebben zij zoveel trekken gemeen, dat het middenstandstype in de menigte als vanzelf opvalt. Zoals de infanterie een klare weerspiegeling is van de geestkracht en het initiatief ener natie, zo geeft ook de Nederlandse middenstand een helder beeld van de goede en de kwade eigenschappen van ons volk, of, om het in de bewoordingen van de meesterlijke typering van Mr J. P. I. van der Wilde¹⁾ te zeggen: „De middenstander is de doorzetter en de volhouder, de man die van geen 48-urige werkweek weet en van geen loonsverhoging. De zwoeger, die er langzaam bovenop weet te komen, maar ook de tegenslagen en dikwijls de armoede kent. Hij is ook de klager, die het altijd slecht schijnt te gaan. Degeen, die vrij wil zijn van alle overheidsinmenging, maar die even hard roept om steun van de overheid in slechte tijden. De conservatief, die dikwijls te bekrompen is om even buiten de deur van zijn zaak te kijken, en verschrikkelijk op de penning, als er geen feest is. Toch is hij de onmisbare, die de behoeften aftast en vormt, het persoonlijk accent geeft aan het economisch leven, de uniformiteit doorbreekt in een wereld waarin alles eender dreigt te worden.

Hij is de man, die bij alle gebrek aan verantwoordelijkheidsbesef van vandaag zijn eigen werk dikwijls belangrijker ziet dan de hele nationale economie, de mens, die nog vergroed is met de levensopdracht, die hij gegrepen heeft”.

Deze middenstander ontving zijn stempel als laatste ondernemersgeleding in de bedrijfskolommen, waarin men ons rijk gevarieerd economisch leven kan indelen. De functie van de middenstander is dientengevolge over de gehele linie van zijn werkzaamheden het met persoonlijke inzet dienen van de uiteindelijke consument.

Op het terrein van de detailhandel manifesteert zich deze functie in het beschikbaar stellen van één assortiment eindproducten in de onmiddellijke omgeving van de veelal ondeskundige verbruiker. De consument heeft

koopgewoonten, die hij zelf nooit heeft geanalyseerd en die hij ook niet kan analyseren. De in de algemene leer der economie veronderstelde welbewuste rangschikking der behoeften is voor de massa der consumenten een fictie. De met de voortschrijding der techniek en met de veranderingen in de levensstijl toenemende ondeskundigheid der kopers vraagt steeds dringender om het persoonlijk contact met een betrouwbaar en deskundig raadsman. Deze raadsman moet een vertrouwenspositie verkrijgen, die hij slechts in de voortdurende zakelijke omgang met zijn klanten kan opbouwen. Zulks is in het algemeen slechts mogelijk in de sfeer van het kleinbedrijf. Typerend is in dit verband de opmerking, die een vooraanstaand bestuurslid van één onzer Nederlandse vrouwenverenigingen dezer dagen lanceerde, en wel: „Wij huisvrouwen houden — in alle eer en deugd — van onze winkelier”.

Waar de koopgewoonten van het publiek voor een aanzienlijk deel niet louter economisch zijn gefundeerd, is aan het houden van voorraden ten behoeve van de consument een belangrijk risico verbonden, dat de ondernemer-middenstander slechts kan dragen wanneer hij de behoeften en de symptomen van verandering daarin niet alleen op de voet volgt, maar daarbij ook een zekere leiding poot te geven. Het is geen goede middenstander, die de volgende uitlating van Agnew²⁾ tot leidraad voor zijn optreden kiest: „The one who has the money has the right to dictate how it shall be spent, and the wise merchants and manufacturers are those who provide what the customer wants, not what they or anyone else thinks that he ought to have”.

De functie van de ambachtsman kan men op soortgelijke wijze benaderen. Er bestaat een groep basisambachten, die goederen produceert of diensten verleent, die voor ieder onontbeerlijk zijn, hoe klein de bevolkingsconcentratie ook moge wezen. In het dorp vormen zij een onmisbaar onderdeel van de dorpsgemeenschap. In de stad, met haar grotere bevolkingsagglomeratie, moge meerdere specialisering der ambachten mogelijk zijn, de verzorgingsfunctie van deze kleine ondernemers blijft in wezen dezelfde.

Het typisch persoonlijke karakter, dat de middenstandsonderneming als gevolg van de uitoefening van haar functie draagt, maakt dit soort ondernemingen uitermate kwetsbaar. Tegenslagen moeten door het relatief kleine eigen kapitaal worden opgevangen, dan wel door het inkrimpen van de privé-uitgaven worden gecompenseerd. De middenstander moet daarom meer dan andere ondernemers op de kleintjes letten. Dit moge hem spoedig het verwijt van krenterigheid doen horen, doch men bedenke, dat de relatief lage beloning, die hij voor zijn onmisbare diensten geniet, hem geen andere keus laat. Rangschikt men de middenstanders in verschillende branches naar de grootte van het inkomen, dat zij uit hun onderneming trekken, dan ligt het grootste percentage bij een inkomen tussen f 3.000 en f 5.000 per jaar. Voorwaar geen overdreven beloning.

Het is goed, dat de Middenstandsnota 1954 op deze en andere aspecten van het Nederlandse middenstandsbedrijfsleven zulk een helder licht heeft laten vallen.

Amsterdam.

F. L. VAN MUISWINKEL.

¹⁾ Zie zijn proefschrift „Middenstandsproblematiek in een nieuw gewaad”, 1953.

²⁾ Outlines of marketing, 1942.

DE ARTIKELEN VAN DEZE WEEK

Drs Th. M. SCHOLTEN, De middenstand en de Middenstandsnota.

Schrijver maakt in dit artikel enkele opmerkingen omtrent de mogelijkheden, die de Middenstandsnota biedt om een juiste basis te vormen voor de beoordeling van de positie van de middenstand. De in de Nota gepubliceerde onderzoeken naar de economische positie van de middenstand, met name naar de financiële resultaten, hebben daarbij in het bijzonder schrijvers belangstelling. Aandacht wordt voorts geschonken aan de in de Nota geconstrueerde begrippen „volwaardige ondernemingen” en „randbedrijf”. Daarna wordt nog in het kort ingegaan op het in de Nota gestelde omtrent de productiviteit en de financiering van de middenstand. Schrijver komt in dit artikel o.a. tot de constatering dat de doelstelling „een juiste basis te vormen voor de beoordeling van de positie van de middenstand in de Nederlandse volkshuishouding” in de Nota niet wordt gerealiseerd. De middenstand kan gediend zijn met een uitgebreide en diepgaande research; de beste beleidsmaatregel acht schrijver dan ook het voteren van een aanzienlijke som voor dit doel.

Dr A. W. LUYCKX, Middenstand en vestigings- en onderwijsbeleid.

In de ontwikkeling van het middenstandsbedrijfsleven hebben sinds 1940 tal van factoren een rol gespeeld, welke er toe hebben kunnen bijdragen, dat het aantal middenstandsbedrijven in verhouding tot het bevolkingsaantal in belangrijke mate is verminderd, hetgeen de bedrijfsgrootte van de bestaande ondernemingen in gunstige zin heeft beïnvloed en, dat de middenstanders, die zich sinds 1940 hebben gevestigd, in het algemeen wat opleiding en capaciteit betreft op hoger niveau staan dan zij, die tussen de beide wereldoorlogen een middenstandsbedrijf zijn begonnen. De gunstige ontwikkeling kan niet uitsluitend aan de Vestigingswet worden toegeschreven. In de Vestigingswet Bedrijven zijn tal van verbeteringen opgenomen, waartoe de practijk van de Vestigingswet 1937 aanleiding heeft gegeven.

Drs E. H. SCHERKS, Middenstand en fiscus.

Ten aanzien van het fiscale beleid komt de Middenstandsnota tot de conclusie, dat de quantitative analyse van het middenstandsvraagstuk duidelijk aantoonde, dat een belangrijk aantal middenstandsondernemingen in verband met het geringe netto-rendement dier ondernemingen en de afwezigheid van personeel, nagenoeg niet door fiscale en sociale lasten is bezwaard. Schrijver acht deze conclusie te rooskleurig getint. De omzetbelasting is een zwaar drukkende last, de inkomstenbelasting is niet onschuldig aan de bescheiden bestaansmogelijkheden van een groot deel van de middenstand.

Drs E. A. V. VERMAAS, Middenstand en sociale zekerheid.

Het antwoord op de vraag, of het ondernemerschap zich met wettelijke sociale voorzieningen verdraagt, moet volgens schrijver bevestigend luiden. Tegen de risico's, waartegen de sociale voorzieningen dekking beogen te bieden, dienen bij voorkeur degenen, die aan deze risico's onderworpen zijn, zelve individueel of in vrijwillige samenwerking de nodige voorzieningen te treffen. Komen zij deze verantwoordelijkheid niet na, veelal omdat zij door een onvoldoende inkomen hiertoe niet in staat zijn, dan ligt er een taak voor de Overheid. De voor de loontrekkenden getroffen sociale voorzieningen moeten niet alle tot de middenstander worden uitgebreid. Vervolgens gaat schrijver na welke sociale voorzieningen in aanmerking komen voor de middenstand en wijst hij op praktische moeilijkheden bij de verwezenlijking van sociale voorzieningen voor de middenstand.

Drs P. M. VAN NIEUWENHUYZEN, Middenstand en economisch onderzoek.

Het economisch onderzoek in de middenstand verschaft de documentatie, die nodig is om zich een oordeel te vormen over het wel en wee van de middenstand. De bedoeling is dat er licht wordt geworpen op de structuur van deze sector van het bedrijfsleven, op de rentabiliteit en de kostenverhoudingen in het algemeen en de doelmatigheid van de verrichte economische prestaties in het bijzonder. Bij het Economisch Instituut voor den Middenstand is een zeer groot deel van het onderzoek geconcentreerd. In de Middenstandsnota wordt aan het E.I.M. een centrale taak toegekend. Vervolgens gaat schrijver in op de inhoud van het sociaal-economisch en bedrijfseconomisch onderzoek.

Dr E. J. TOBI, Middenstandsnota — P.B.O. — Toekomstverwachtingen.

Op verschillende plaatsen spreekt de Middenstandsnota over de Wet op de Bedrijfsorganisatie 1950 en het grote nut, hetwelk deze wet ook voor de middenstand kan hebben. De denkbeelden die ten grondslag liggen aan die wet zijn echter nog lang geen gemeengoed in de middenstand. De Nota is bedoeld om „de basis te scheppen voor een uitvoerige en volledige discussie in het parlement over de middenstandsangelegenheden en over een middenstandspolitiek op lange termijn”. Met het oog op de laatste doelstelling wordt een schets in forse lijnen over het toekomstige beleid zeer node gemist. Het blijft bij de opsomming van enkele incidentele voorzieningen. Verschillende brandende vraagstukken worden niet of nauwelijks aangeroerd.

INHOUD

	Blz.		Blz.
De functie van de middenstand, door Prof. Dr F. L. van Muiswinkel	163	Middenstand en sociale zekerheid, door Drs E. A. V. Vermaas	173
De middenstand en de Middenstandsnota, door Drs Th. M. Scholten	165	Middenstand en economisch onderzoek, door Drs P. M. van Nieuwenhuyzen	175
Middenstand en vestigings- en onderwijsbeleid, door Dr A. W. Luyckx	169	Middenstandsnota — P.B.O. — Toekomstverwachtingen, door Dr E. J. Tobi	177
Middenstand en fiscus, door Drs E. H. Scherks ..	171	Geld- en kapitaalmarkt, door Drs J. C. Brezet ...	179
		Publicaties over middenstandsproblemen	179

De middenstand en de Middenstandsnota

Inleiding.

„Bij de behandeling van Hoofdstuk X van de Rijksbegroting voor het Dienstjaar 1953 in de Tweede Kamer der Staten-Generaal werd van verschillende zijden gezocht een nota samen te stellen, waarin de vraagstukken van de middenstand in volle omvang behandeling zouden vinden. Met dit verzoek werd beoogd de basis te scheppen voor een uitvoerige en volledige discussie in het parlement over de middenstandsangelegenheden en over een middenstandspolitiek op lange termijn”. „Ter voldoening aan dit verzoek is de onderhavige nota opgesteld.

Bij de voorbereiding is aan het licht getreden dat de samenstelling verre van eenvoudig was. Gebleken is, dat, hoeveel gegevens ook aanwezig waren met betrekking tot de middenstand, deze vaak te zeer verspreid, onvolledig en bovendien onvoldoende bewerkt waren om een juiste basis te vormen voor de beoordeling van de positie van de middenstand in de Nederlandse volkshuishouding. Het verkrijgen en het verwerken van de nodige gegevens heeft dan ook de meeste tijd van de voorbereidingsperiode van de nota gevergd”. Met deze zinnen opent de Middenstandsnota 1954.

Het is in dit artikel mijn voornaamste bedoeling enkele opmerkingen te maken omtrent de mogelijkheden die deze Nota biedt om een juiste basis te vormen voor de beoordeling van de positie van de middenstand.

De in de Nota gepubliceerde onderzoekingen naar de economische positie van de middenstand, met name naar de financiële resultaten, zullen in het bijzonder de belangstelling hebben.

Aandacht zal voorts worden geschonken aan de in de Nota geconstrueerde begrippen „volwaardige onderneming” en „randbedrijf”. Daarna zal er nog met enkele woorden worden ingegaan op het in de Nota gestelde omtrent de productiviteit en de financiering van de middenstand. Het eerst vermelde onderwerp zal worden onderscheiden in een kwantitatief aspect en een kwalitatief aspect; bij de behandeling zal dit onderscheid duidelijk worden.

„De” middenstand en de onderzochte middenstand.

A. Kwantitatief aspect.

1. De Nota verstaat onder de middenstand, de groepering der zelfstandige, risicodragende ondernemers in het midden- en kleinbedrijf op het gebied van handel, nijverheid en dienstverlening. De middenstand wordt onderscheiden in vier sectoren, te weten:

nijverheid (onderverdeeld in ambacht en kleine industrie)	met circa 60 branches
handel (onderverdeeld in detailhandel, groothandel en overige handel)	met ruim 50 branches
vervoer	
horeca	met 6 branches.

 Deze vier sectoren omvatten ruim 400.000 vestigingen ¹⁾.
2. In hoofdstuk II § 7 van de Nota worden beschouwingen gegeven aan de hand van de resultaten van twee onderzoekingen.

I. Een onderzoek door het Economisch Instituut voor den Middenstand (E.I.M.) over 1952 verricht bij 100 kruideniers, 100 slagers en 100 textieldetailisten, ieder honderdtal verdeeld over verschillende omzetgrootten. Dit onderzoek betrof dus in totaal 300 vestigingen, verdeeld over drie branches, twee in de sector (detail)handel en een weliswaar uit het ambacht, doch met sterke detailhandelskenmerken (de slagerijen).

II. Een onderzoek door het Ministerie van Financiën (M.v.F.) over 1950, verschaffende gegevens over de ondernemingen van 450 kruideniers, 195 slagers en 297 textieldetailisten. In totaal gaat het hier dus om ca 950 vestigingen, verdeeld over dezelfde drie branches als het E.I.M.-onderzoek.

Voorts vermeldt de Nota in de genoemde paragraaf enkele gegevens ontleend aan de Nederlandsche Middenstandsbank N.V., omtrent de resultaten van de ondernemingen met een eigen vermogen tussen f 5.000 en f 20.000, die van de genoemde bank een crediet hebben gekregen. Het betreft hier 487 vestigingen verdeeld over de vier sectoren in de middenstand; de branches worden niet gegeven. De Nota stelt terecht vast dat het hier geselecteerde ondernemingen betreft; volstaan wordt dan ook met de vermelding van de gegevens; in beschouwingen en conclusies wordt er niet meer op teruggesproken. Het lijkt mij aanvaardbaar in dit artikel dezelfde gedragslijn te volgen in dier voege dat hierna niet meer aan deze gegevens wordt gerefereerd.

Bij vergelijking van omvang en spreiding van „de” middenstand (ad 1) met omvang en spreiding van de genoemde onderzoekingen (ad 2), op welke laatste de Nota zich baseert, kan duidelijk worden tot welke beperking in conclusies omtrent de situatie van „de” middenstand de smallere basis van het onderzoek aanleiding moet geven.

B. Kwalitatief aspect.

1. De onder A. geuite beperking zou kunnen worden verzacht, indien aannemelijk ware dat de onderzochte middenstand representatief is voor de gehele middenstand. In de Nota nu wordt met geen zin getracht dit aan te tonen. Indien en voor zover zou vaststaan dat de omstandigheden in de branches waarin de onderzoekingen plaatsvonden juist niet typerend zijn voor de economische situatie in „de” middenstand — insiders zijn van mening dat de textieldetailhandel en de slagerijen in resultaten duidelijk boven het gemiddelde van de gehele middenstand liggen — zou dat opnieuw de beleidswaarde van de uitkomsten van de onderzoekingen beperken.
2. De vraag kan worden gesteld, of de resultaten van de onderzoekingen in de meergenoemde drie branches een getrouw beeld geven van de situatie in die drie branches. Naarmate de uitkomsten van de beide onderzoekingen minder afwijkingen vertonen

¹⁾ Hierbij is het uitgangspunt dat vestigingen met minder dan 11 personen tot de middenstand gerekend worden. Tenzij een andere bron wordt genoemd, zijn alle cijfers, in dit artikel vermeld, overgenomen uit de Nota.

is zulks meer waarschijnlijk te achten. De uitkomsten echter zijn bijna op geen enkel punt vergelijkbaar (hoewel de onderzoeken op dezelfde branches betrekking hebben) en voor zover zij wel een mogelijkheid tot vergelijking bieden, constateert men een frappant verschil.

Volgens het onder A. vermelde M.v.F.-onderzoek zou in 1950 25 pCt van de textieldetaillisten een ondernemingsinkomen hebben behaald van minder dan f 3.000. Blijkens het E.I.M.-onderzoek over 1952 hadden alleen de textieldetaillisten, die een omzet behaalden van meer dan f 30.000, een nettowinst (vóór aftrek van gewaardeerd loon!) van meer dan f 3.000. Volgens Bijlage 6 tabel 14 heeft 35 à 40 pCt van het aantal middenstandsvestigingen in de textieldetailhandel een omzet van minder dan f 30.000⁵⁾. Aanvaardt men nu dat het „inkomen” van het M.v.F. en de „nettowinst” van het E.I.M. overeenkomstige grootheden zijn dan zou op basis van het E.I.M.-onderzoek kunnen worden geconstateerd dat 35 à 40 pCt van de textieldetaillisten in 1952 een inkomen van minder dan f 3.000 genoot. Overigens dient te worden opgemerkt dat deze afwijking zonder meer weinig zeggend is. Immers, de onderzoeken hebben bijv. betrekking op verschillende jaren en de identiteit van de begrippen „nettowinst” en „inkomen” kan worden betwijfeld.

De vraag rijst echter wel welk onderzoek als aanvaardbaar voor de branche kan worden gequalificeerd (of kunnen beide als zodanig gelden?). Heeft men hier te doen met een „fair sample”; hoeveel procent van de opgaven is gecontroleerd; welk jaar (1950 of 1952) is als een „normaal” jaar te beschouwen (met name voor de textieldetailhandel wordt door deskundigen beweerd dat 1950 een uitzonderlijk goed jaar was, o.a. in verband met het vrijgeven van de invoer van textiel uit België en in verband met de Korea-hausse; welk criterium — het „economisch resultaat” van het E.I.M. of het aan belastinggegevens ontleende „inkomen” van het M.v.F. — is het meest aanvaardbaar te achten? (Op deze laatste vraag zal onder „volwaardige onderneming versus randbedrijf” nader worden ingegaan).

Deze en andere vragen omtrent de onderzoeken te stellen worden in de Nota niet beantwoord. Het is derhalve duidelijk dat ook hier weer aanleiding gegeven wordt tot voorzichtigheid bij de hantering van het geboden materiaal.

het bestaande cijfermateriaal een beeld getekend van de Nederlandse middenstand”. De betekenis van de in de geciteerde zin door ons gecursiveerd geplaatste woorden zij na het hierboven geschrevene voldoende duidelijk.

Volwaardige onderneming versus randbedrijf.

In de meergenoemde samenvatting van de belangrijkste conclusies aan het einde van de Nota, wordt onder „b” gezegd: „Uit het beschikbare cijfermateriaal is reeds duidelijk gebleken dat het van belang is onderscheid te maken tussen het zogenaamde randbedrijf en de volwaardige middenstandsonderneming. Dit onderscheid is voor de visie op de problematiek van de middenstand en daarmee ook voor het beleid van wezenlijke betekenis”. Deze conclusie rechtvaardigt een beschouwing van dit begrippen-paar. De introductie er van geschiedt in Hoofdstuk II § 7 na een commentaar op inkomensgegevens van het M.v.F. De omschrijving van de inhoud van deze begrippen luidt als volgt:

„Onder het randbedrijf wordt dan verstaan die groep van ondernemingen, waarin de ondernemers-capaciteit doorgaans onvoldoende wordt of kan worden benut en die de ondernemer een uiterst bescheiden inkomen geeft; voorts is de continuïteit van deze ondernemingen in vele gevallen niet verzekerd, hetgeen nog in de hand wordt gewerkt door het feit dat de opvolger in het bezit moet zijn van de wettelijk voorgeschreven diploma's”.

„Tot de volwaardige ondernemingen worden gerekend de ondernemingen waarin het verschijnsel van de onderbezetting van de arbeid in het algemeen niet optreedt. Zij leveren de ondernemer doorgaans een bestaan op voor zich en zijn gezin en geven daarbij de mogelijkheid tot reservering en afschrijving, waardoor de continuïteit van de onderneming meestal is gewaarborgd”.

Bij zorgvuldige lezing van deze definities valt reeds direct een onzuiverheid op in de tegenstelling. In het eerste geval wordt nl. gesproken over een groep ondernemingen; in het tweede geval over individuele ondernemingen; dit verschil komt ook tot uitdrukking in de benaming van de begrippen.

Het ware zorgvuldiger in beide omschrijvingen over individuele ondernemingen te spreken; men zou dan ook randbedrijf door randonderneming kunnen vervangen. Deze zaak is echter van gering gewicht.

Belangrijker zijn andere aspecten, nl. de volledigheid en de aard van de indeling. Hierover sprekende zou er — bij wijze van voorbeeld — gesteld kunnen worden, dat men binnen de mensheid een groep mensen kan onderscheiden, die de kenmerken oud, lelijk en klein bezitten. Een andere groep kan zich onderscheiden door het jong, knap en groot zijn. Tegen deze groepsvorming zijn weinig bezwaren aan te voeren, zolang men er zich maar van bewust blijft, dat waarschijnlijk het grootste deel van de mensheid niet onder een van beide categorieën is te vatten!

Terugkerend tot het onderwerp moet direct worden vermeld, dat na de weergegeven definities in de Nota onmiddellijk volgt: „Het is duidelijk, dat op grond van bovenstaande uiteenzetting, geen scherpe afbakening mogelijk is tussen het randbedrijf en de volwaardige ondernemingen, maar dat de grens gevormd wordt door een breed overgangsgebied”.

Merkwaardig is echter, dat daarna dit overgangsgebied in het geheel niet meer ter sprake komt en dat de duidelijke indruk wordt gewekt, dat de problemen van het randbedrijf plus de problemen van de volwaardige ondernemingen tezamen de problemen van de middenstand vormen. Nu is de in het voorgaande geïmpliceerde

De onder A. en B. ontwikkelde „bepalingen” moeten worden gezien tegen de achtergrond van de doelstelling van de Middenstandsnota zoals deze in de Nota zelf — zie de inleiding van dit artikel — wordt aangeduid. Op grond van het voorgaande kan worden geconstateerd dat de doelstelling „een juiste basis te vormen voor de beoordeling van de positie van de middenstand in de Nederlandse volkshuishouding” in de Nota niet wordt gerealiseerd (gezien de beperkte tijd voor het opstellen van deze Nota kan hieraan gerust worden toegevoegd: „niet kon worden gerealiseerd”!).

Terecht wordt in de samenvatting van de voornaamste conclusies aan het einde van de Nota te dezer zake dan ook niet meer gezegd dan: „In de nota is aan de hand van

⁵⁾ Bij Bijlage 6 tabel 14 wordt geen jaartal vermeld.

critiek gebaseerd op de gedachte, dat dit overgangsgebied dus feitelijk een „niemandland” is. Formeel is de in de Nota gemaakte indeling nog wel te handhaven, als men stelt, dat de ondernemingen in dat overgangsgebied of tot het randbedrijf of tot de groep van volwaardige ondernemingen gerekend worden.

Zou het echter niet veel doelmatiger zijn — juist omdat hier sprake is van een breed overgangsgebied — de ondernemingen in dit gebied afzonderlijk samen te vatten, zodat de tweedeling tot een indeling in drie sectoren wordt: de volwaardige ondernemingen, de „overgangs”-ondernemingen en de randondernemingen (of het dan niet gelukkiger ware van volwaardige, respectievelijk rand- en onvolwaardige ondernemingen te spreken, blijve hier in het midden).

Het wil mij voorkomen, dat de problematiek van de middenstand met deze driedeling gediend zou zijn. In de middenstand is er nl. een groep, die niet meer te red- den is, een groep die nog wel gered kan worden en een groep, die geen redding behoeft. Daarom is een driedeling zinvol.

Voorkomen wordt dan, dat een belangwekkende groep van ondernemingen een niet geheel aangepaste behandeling verkrijgt; ten aanzien van iedere — dan meer homogene — sector zou in dat geval een nauwkeuriger afgestemd, afzonderlijk beleid kunnen worden gevoerd.

Het randbedrijf verdient intussen hier nog enige aandacht. Een van de criteria van het randbedrijf is de onvoldoende benutting of benutbaarheid van de ondernemerscapaciteit (de Nota werkt te dezer zake ook met de begrippen overcapaciteit en onderbezetting); in verband daarmee wordt in de Nota ook een en ander gezegd over neveninkomsten. Een zorgelijke categorie vormt de groep van ondernemingen, waarvan de eigenaar, ondanks een volledige bezetting van zijn arbeid, geen redelijk inkomen verwerft. Hoewel de Nota — zonder bewijsmateriaal aan te voeren — zegt, dat de branches, waarin deze ondernemingen voorkomen, uitzonderingen zijn, signaleert zij toch deze mogelijkheid. Merkwaardig is nu, dat de Nota-schrijver bij de behandeling van „neveninkomsten” zich in het geheel niet afvraagt, of die neveninkomsten uit arbeid „binnen” de 60 uur (men houdt wel een norm van 3.000 arbeidsuren per jaar aan) of „buiten” die 60 uur verkregen zijn.

Als een middenstander 60 uur per week in zijn zaak werkt en bovendien om enige bijverdiensten te hebben nog 10 uur bij een ander, kan men die situatie toch moeilijk als „normaal” projecteren en als basis voor beleid aanvaarden. Het signaleren van de aanwezigheid van bijverdiensten — zonder verder commentaar — kan dus even goed leiden tot de conclusie, dat het toch wel vrij slecht moet zijn in de middenstand, als tot de mening, dat de middenstand — gezien de mogelijkheid tot bijverdiensten — er vrij redelijk voorstaat.

Daarom is grafiek 32 in de Nota, aangevende de procentuele verdeling van de inkomens in enkele branches naar het inkomen uit onderneming en uit anderen hoofde, zo weinig zeggend. Daarbij wordt immers niets vermeld omtrent de omzetten, bij welke de gegeven inkomens werden behaald en omtrent het aantal arbeidsuren, waarbij die omzetten, respectievelijk inkomens, werden gerealiseerd.

Voor zover men poogt uit het in de Nota verstrekte materiaal zich een idee te vormen omtrent de tijd, waarin de bijverdiensten worden verkregen, doet dit meer aan buiten de 60 uren, dan aan binnen die norm denken.

Volgens de gepubliceerde E.I.M.-gegevens is in de

HANDEL-MAATSCHAPPIJ

H. Albert de Bary & Co. N.V.

HERENGRACHT 450 - AMSTERDAM

Internationaal handelscontact
Financiering van de buitenlandse handel

(Advertentie)

textieldetailzaken met een „netto-winst” lager dan f 3.000 het totaal aantal arbeidsuren van eigenaar plus overige gewaardeerde (= niet „betaalde”) krachten ca 3.400 per jaar, waarvan 2.800 van de eigenaar alleen. Bij de kruideniers varieert dit aantal tussen 3.400 en 2.700 uren, voor de eigenaar van 2.400 tot 2.700.

De mogelijkheid tot bijverdiensten zal in vele gevallen noch „technisch” noch „economisch” aanwezig zijn. Technisch niet omdat men tussen het bezoek van twee klanten door niet bij een boer kan gaan werken en economisch niet, omdat er voor velen geen nevenwerkzaamheden mogelijk, dat wil zeggen te krijgen zijn! Het werkgelegenheidsaspect, dat aan dit laatste verbonden is, wordt in de Nota niet aangeroerd.

Worde thans nog in enkele zinnen gezien, op welke wijze het meergenoemde begrippenpaar in de Nota, na introductie, wordt gehanteerd.

Teneinde een schets te bieden van de situatie in de onderzochte branches wordt er „bij wijze van denkconstructie” van uitgegaan, dat de „overigens arbitraire grens tussen het randbedrijf en de volwaardige ondernemingen in de middenstand bij een ondernemersinkomen van f 3.000 ligt”. Gebruik wordt gemaakt van de inkomensgegevens van het M.v.F.

De volgende vragen kunnen hierbij worden gesteld:

1. Waarom werd de situatie-schets op de M.v.F.-gegevens gebaseerd en niet op die van het E.I.M.?
2. Waarom werd, al wordt dan wel gesteld dat de keuze arbitrair is, de bewuste grens op f 3.000 bepaald?

In verband met deze vragen zij het volgende opgemerkt. Ad 1. Er zijn tekenen, die er op wijzen, dat de situatie in 1950 (M.v.F.-gegevens) gunstiger was, dan die in 1952 (E.I.M.-onderzoek). Daarover is echter nog discussie mogelijk.

Belangrijker is, dat om zich op de M.v.F.-gegevens te kunnen baseren als enig criterium voor volwaardige onderneming, respectievelijk randbedrijf de grootte van het ondernemersinkomen zonder meer moest worden gehanteerd. Daarmede wordt duidelijk afgeweken van de gegeven begripsomschrijvingen. Dit was niet nodig geweest, indien men zich gebaseerd had op de E.I.M.-gegevens. Bij het E.I.M.-onderzoek wordt nl. bepaald het zgn. „economisch resultaat”. Ruwweg gezegd is dit het (positieve of negatieve) bedrag, dat overblijft, indien men van *A* de bruto-winst aftrekt, *B* de kosten, inclusief afschrijvingen en interest (*A* - *B* wordt de nettowinst genoemd) en *C* het gewaardeerde loon. Het gewaardeerde loon wordt door het E.I.M. bepaald aan de hand van drie criteria, te weten: het aantal arbeidsuren, de plaats van vestiging en de grootte van de onderneming. Indien de weging van deze criteria op aanvaardbare wijze is geschied, dan wil het mij voorkomen, dat een basering op

de E.I.M.-gegevens beter aansluit bij de gegeven omschrijvingen van het bekende begrippenpaar.

Bij een positief economisch resultaat bijv. bestaat er in het algemeen geen overcapaciteit van de ondernemersarbeid, geniet de ondernemer een redelijk inkomen en is de continuïteit gegarandeerd. Vooralsnog is niet duidelijk gemaakt, waarom toch het op zichzelf weinig betekenisvolle ondernemersinkomen als criterium werd gekozen.

Ad 2. Het is dienstig na te gaan, welk jaarloon werknemers volgens bepaalde collectieve arbeidscontracten genieten en welk bedrag aan sociale lasten door de werkgevers voor die werknemers wordt betaald. Volgens C.A.O. verdient een eerste gezelschap in de slagerij f 60 per week. Daar komt bij ca 20 pCt sociale lasten; dat is tezamen f 72 per week of ca f 3.750 per jaar. Ongeveer tot het zelfde jaarloon komt men voor een kruidenierswinkelchef.

Deze cijfers vernemende zou men als grens-ondernemersinkomen — een zeer geringe reservering kan toch wel als norm worden gesteld — stellig beter f 4.000 kunnen kiezen dan f 3.000. Men mag niet aannemen dat er van uit wordt gegaan, dat een volwaardige ondernemer belangrijk minder moet verdienen dan een eerste gezelschap resp. winkelchef.

Gaat men uit van het criterium „ondernemersinkomen” en bepaalt men de grens tussen volwaardig en randbedrijf niet op f 3.000, maar op f 4.000, dan blijkt, let wel: bij basering op de cijfers van het M.v.F., dat 65 pCt van de kruideniers, 50 pCt van de slaggers en 35 pCt van de textieldetailisten tot het randbedrijf moet worden gerekend.

In de Nota wordt een beeld gegeven van de inkomens van de volwaardige ondernemingen (grens f 3.000) in de drie meergenoemde branches. Nu ligt het voor de hand, dat men een onderneming die een ongunstig inkomen oplevert, niet met de naam „volwaardige onderneming” betitelt. Als de Nota-schrijver — na het overzicht — dan ook constateert: „Met betrekking tot de volwaardige middenstandsondernemingen in de drie vermelde branches kan op grond van het bovenstaande opgemerkt worden, dat de inkomenssituatie van deze ondernemingen in 1950 niet ongunstig was te noemen”, dan is die conclusie deels waar, deels aanvechtbaar (de basis van f 3.000) en deels een tautologie (immers per definitie geldt dit!). Zij dit over „volwaardige onderneming versus randbedrijf” voldoende.

De productiviteit.

Na vermelding van een aantal beperkingen op dit stuk, stelt de Nota „dat de productiviteitsverhoging in de middenstand in vier richtingen kan worden gezocht”.

„In de eerste plaats neemt de omzet der ondernemingen toe, naarmate hun aantal afneemt. Voor de kleine onderneming betekent dit doorgaans een automatische productiviteitsverhoging. Op dit terrein is, zoals elders ter sprake komt, in het laatste decennium reeds veel verbeterd. Tabel 2 inzake het consumentengemiddelde en de omzet per man-uur in enkele branches van de gevestigde detailhandel moge dit illustreren”.

In tabel 2 wordt het „consumentengemiddelde” (dit is de grootte van de bevolking gedeeld door het aantal vestigingen) aangegeven voor de jaren 1948, 1949, 1951, 1953. Beziet men het verloop van dit consumentengemiddelde voor de vijf in de tabel vermelde branches gezamenlijk, dan blijkt, dat, indien men 1948 = 100 stelt, 1953 met 107,9 kan worden aangegeven. Berekent men nu echter — uit C.B.S.-gegevens — het verloop van de bevolkingsgrootte in dezelfde periode dan kan worden geconsta-

teerd, dat als men 1948 met 100 aangeeft, 1953 met 107,4 kan worden getypeerd.

De merkwaardige en m.i. onwaarschijnlijke conclusie resulteert, dat de stijging van het consumentengemiddelde nagenoeg uitsluitend het gevolg zou zijn van de groei van de bevolking en *niet* van de daling van het aantal vestigingen. Hoe, het ook zij, enige bewijskracht kan aan deze tabel nauwelijks worden toegekend.

De andere richtingen zullen hier niet uitvoerig worden aangeduid. Het gaat daarbij om verhoging van de kwaliteit van het product en van de kracht van de onderneming, om een doeltreffende bedrijfsvoering en om een samenwerking tussen onderscheiden middenstandsondernemingen. Dit is een interessante materie, die in de Nota een vrij brede behandeling heeft gekregen. Men kan zich echter afvragen, of verschillende middenstandsbranches niet een zodanige marktform kennen, dat van een streven tot productiviteitsverhoging voor vele individuele ondernemers geen grote resultaten mogen worden verwacht, omdat prijzen en kosten voortdurend de neiging vertonen elkaar te benaderen. De Nota stelt dit probleem niet aan de orde.

Sprekende over de taak van de Overheid wordt gesteld, dat zij langs drie wegen inwerkt op het productiviteitsstreven: „de eerste ligt bij de vestigingswetgeving, die de kwaliteit van de middenstandsondernemer verbetert en zoals reeds ter sprake kwam, het consumentengemiddelde en daarmee de productiviteit verhoogt” (zie het commentaar bij de tabel van het consumentengemiddelde).

„In de tweede plaats is de credietpolitiek gericht op versterking van de ondernemingen, terwijl zij tevens wordt gebruikt om de samenwerking tussen de ondernemingen te bevorderen” (over die versterking van ondernemingen wordt onder „financiering en credietpolitiek” nog gesproken).

„In de derde plaats stimuleert de Overheid de productiviteit door voorlichting” (over één aspect van die voorlichting, nl. voor zover zij in deze Nota geschiedt, zal aan het slot van dit artikel nog een conclusie volgen).

Financiering en credietpolitiek.

In § 9 van Hoofdstuk 2 over „de financiering” wordt allereerst de goede gedachte ontwikkeld, dat het eigen vermogen bij de financiering van middenstandsondernemingen een belangrijke rol dient te spelen. Bij de uitbeelding van de huidige vermogenspositie en -structuur van de middenstandsondernemingen wordt o.a. opgenomen een tabel, ontleend aan het jaarverslag van de Nederlandsche Middenstandsbank over 1951. Hier volgen enkele saillante punten uit deze tabel ³⁾:

Eigen vermogen in procenten van de balanstelling

	1938 of 1939	1948	1950
schoenwinkels	82	49	53
textielwinkels	85	65	50
meubelwinkels	82	39	30

In de Nota wordt tevens overgenomen de passage uit genoemd jaarverslag, vermeldende „het vermoedelijk boven het branchegemiddelde liggende gehalte” van deze cijfers. Juist omdat deze gegevens, die, hoewel zij dus waarschijnlijk een nog te gunstig beeld verschaffen, toch wel tot nadenken stemmen, worden opgenomen, verwondert het de Nota-lezer, dat een analyse van de oorzaken van het achterblijven van het eigen vermogen geheel ontbreekt. Frappant is ook, dat de conclusie „dat zich belangrijke spanningen in de financiering hebben voorgedaan, die haar oorzaken vonden op een terrein, dat buiten de

³⁾ De percentages zijn door mij afgerond.

invloed van de middenstanders stond" zonder nader commentaar blijft.

Onder de titel „het credietbeleid" wordt in Hoofdstuk V een nuttige onderscheiding gemaakt ten aanzien van de langdurige vermogensbehoeften in behoeften van conjuncturele, van structurele en van incidentele aard. Ook wordt in dit hoofdstuk een duidelijk overzicht geboden van de credieten door de Overheid, respectievelijk met overheidsgarantie door andere instanties, verstrekt. Voorts wordt een beschouwing gegeven over het door de afnemers verkregen crediet.

De behandeling van de genoemde onderwerpen geeft aanleiding tot het maken van de volgende kanttekeningen:

1. Gesteld wordt, dat het leverancierscrediet zich naar zijn aard niet leent voor de voorziening in de door conjuncturele oorzaken ontstane vermogensbehoeften. Er zij op gewezen dat dit crediet juist par excellence de neiging vertoont zich bij de conjuncturele vermogensbehoeften aan te passen (prijzbeweging!).

2. Welke moet de doelstelling zijn van de Overheid ten aanzien van de vermogensstructuur van de middenstandsondernemingen? Het herstellen van de gesignaleerde wanverhouding tussen eigen en vreemd vermogen of alleen het verstrekken, respectievelijk doen verstrekken van vreemd vermogen? Het laatste kan onder omstandigheden zeer waardevol zijn; men zij er zich evenwel van bewust, dat de feitelijke disproportionaliteit er mee in stand gehouden wordt.

3. Bij de beoordeling van de doelmatigheid der (crediet) regelingen ware het nuttig een vergelijking te maken tussen het verliespercentage dat „beoogd" werd bij de instelling van bepaalde credietvormen en het werkelijk verliespercentage. Daaruit zou dan kunnen worden ge-

concludeerd in hoeverre de hantering der normen doelmatig is geweest. De Nota biedt niet de mogelijkheid te constateren of die hantering van de normen op matige dan wel op doelmatige wijze is geschied.

4. In § 2 van Hoofdstuk V worden enkele bezwaren genoemd tegen de verkoop op crediet. Die bezwaren zijn inderdaad evident, evenals de voordelen van de contante verkoop. Bedacht moet echter worden, dat vele middenstanders tot deze extra service in de vorm van credietverlening gedwongen worden in verband met de concurrentie met filiaalbedrijven.

* *

De Middenstandsnota 1954 verschaft materiaal en biedt beschouwingen over de positie van de middenstand. De brede inhoud maakt de Nota tot een omvangrijk stuk; er moet hard gewerkt zijn om in de beschikbare tijd met deze arbeid klaar te komen en het past daarvoor waarderding te hebben. Het moet echter ook worden gezegd dat op vele en essentiële punten de kwaliteit onder de tijdnood heeft geleden. Er kan dan ook niet worden geconcludeerd dat deze Nota een solide basis scheidt „voor een uitvoerige en volledige discussie in het parlement over de middenstandsangelegenheden en over een middenstandspolitiek op lange termijn".

Tot slot zou ik de aandacht willen vestigen op de zin in de conclusies aan het einde van de Nota, luidende: „Het cijfermateriaal over de middenstand dient evenwel aanzienlijk verbeterd te worden". Met deze opmerking ben ik het volkomen eens. De middenstand kan gediend zijn met een uitgebreide en diepgaande research; de beste beleidsmaatregel acht ik dan ook het voteren van een aanzienlijke som voor dit doel.

Voorburg.

Th. M. SCHOLTEN.

Middenstand en vestigings- en onderwijsbeleid

Het is een communis opinio, dat als gevolg van de crisis welke zich in het begin van de jaren dertig ontwikkelde, het aantal vestigingen in de middenstand aanzienlijk toenam. Een in verhouding groot deel van hen, die als gevolg van de slechte economische toestand uit het productieproces waren gestoten, zocht een heenkomen in het ambacht en de detailhandel.

Daar aangenomen moet worden, dat de vraag naar producten en diensten van de middenstand in dit tijdvak zeker niet toenam, was het directe gevolg van deze instroming een overbezetting van het distributie- en ambachtsapparaat. Dit gaf uiteraard aanleiding tot een vaak felle concurrentie, die zich onder andere manifesteerde in een dikwijls overdreven dienstbetoon. Aan deze toestand kwam ten gevolge van het uitbreken van de oorlog een vrijwel abrupt einde. De reeds spoedig optredende schaarste aan goederen, de verplichte tewerkstelling bij voor de oorlogsvoering belangrijke industrieën, de noodzaak tot onderduiken, het gebrek aan bedrijfsruimte en de mogelijkheden die de zwarte markten boden, waren er oorzaak van, dat het aantal middenstandsbedrijven aanzienlijk terugliep. Na de bevrijding kwam slechts zeer geleidelijk een wijziging in deze situatie. In de eerste plaats was het namelijk de toestand van „full employment", welke er toe bijdroeg, dat weinig arbeidskrachten terugvloeden naar de middenstand.

Bovendien mag niet onvermeld blijven, dat het hogere loonniveau in de industrie, de gunstige sociale voorzie-

ningen aldaar en het voortduren van de goederenschaarste factoren waren, welke de bezetting van het middenstandsapparaat laag hielden. Daarenboven was de aanwezigheid van een „seller's market" er oorzaak van, dat weinig of geen concurrentie behoefde te worden gevreesd, waardoor ook het dienstbetoon van de middenstander zich tot het uiterste beperkte.

Wanneer aan deze situatie in de middenstand een einde is gekomen kan moeilijk nauwkeurig worden aangegeven, temeer waar dit tijdstip branchegevijs verschillend ligt.

In het algemeen kan worden gezegd, dat de meer normale verhoudingen zijn teruggekeerd, toen weer van een „buyer's market" kon worden gesproken en het aanbod op de arbeidsmarkt toenam.

Waar moet worden aangenomen, dat deze wijzigingen zich voor de meeste branches enige jaren geleden hebben voltrokken kan worden vastgesteld, dat wij thans staan aan het begin van een nieuwe situatie.

Het is duidelijk, dat door al de factoren, die zowel vóór als na 1945 bijdroegen tot beperking van de omvang van het ambachts- en detailhandelsapparaat een selectie heeft plaats gevonden. Het ligt in de rede, dat de bedrijven, welke zijn opgeheven, als regel niet tot de elite hebben behoord, evenals het voor zich spreekt, dat nieuwe vestigingen, welke in deze periode zijn geëffectueerd, meestal niet het karakter hebben gehad van een vlucht in de middenstand, zoals dat vóór 1940 zo dikwijls het geval was. Het wil ons met name voorkomen, dat zij, die ondanks de

moelijkheden, welke moesten worden overwonnen, er in slaagden om een zelfstandig bestaan in de middenstand op te bouwen, kwalitatief gezien op een hoger niveau staan dan zij, die tussen de beide wereldoorlogen zich als middenstanders vestigden. Ook is het niet onwaarschijnlijk, dat door de abnormale toestand vele voorgenomen vestigingen tijdelijk moesten worden uitgesteld, hetgeen uiteraard de voorbereiding op het nieuwe beroep ten goede zal zijn gekomen.

Overigens mag ten aanzien van deze voorbereiding niet uit het oog worden verloren, dat mede als gevolg van de uitbreiding der leerplicht, bij de na-oorlogse generatie der middenstanders een aanmerkelijke verbetering der schoolopleiding kan worden geconstateerd. Lag het in het algemeen vóór 1940 zo, dat het overgrote deel der middenstanders geen ander onderwijs dan de lagere school had genoten, bij hen, die zich gedurende het laatste decennium hebben gevestigd, behoort een lagere schoolopleiding zonder meer, praktisch tot de uitzonderingen. Het overgrote deel van deze categorie beschikt tenminste over een al of niet voltooide Mulo-opleiding dan wel heeft een cursus aan een ambachtsschool gevolgd.

Met betrekking tot het peil van hen, die zich na 1940 in de middenstand hebben gevestigd, kan bovendien nog worden opgemerkt, dat dit thans mede gunstig beïnvloed wordt door de na 1945 getroffen voorzieningen voor de oude dag.

Vóór 1940 was de middenstand dikwijls een toevlucht voor hen, die door het ontbreken van een voldoende oudedagsvoorziening genoodzaakt waren, ook na het 65e jaar, nog inkomsten te verwerven. Nu hiervoor van overheidswege voorzieningen zijn getroffen, kan worden verwacht, dat dit tal van vestigingen uit noodzaak zal tegenhouden, waardoor uiteraard het gemiddelde peil van de zich vestigende middenstanders zal worden verhoogd.

Als conclusie van het bovenstaande menen wij te mogen stellen, dat sinds 1940 in de ontwikkeling van het middenstandsbedrijfsleven tal van factoren een rol hebben gespeeld, welke er toe hebben kunnen bijdragen:

1. dat het aantal middenstandsbedrijven in verhouding tot het bevolkingsaantal in belangrijke mate is verminderd, hetgeen de bedrijfsgrootte van de bestaande ondernemingen in gunstige zin heeft beïnvloed;
2. dat de middenstanders, die zich sinds 1940 hebben gevestigd, in het algemeen wat opleiding en capaciteit betreft op hoger niveau staan dan zij, die tussen de beide wereldoorlogen een middenstandsbedrijf zijn begonnen.

Tot nu toe hebben wij zeer bewust met geen enkel woord gesproken over de invloed, welke de Vestigingswet Kleinbedrijf 1937 op deze ontwikkeling heeft gehad. Dit betekent geenszins, dat wij het effect van deze wet zouden willen onderschatten. Onze bedoeling was een beeld te geven van de algemene achtergrond, waartegen de invloed van de vestigingsregelingen zal moeten worden beoordeeld. Hoewel ook in de Middenstandsnota enkele van deze factoren naar voren worden gebracht, wil het ons voorkomen, dat de gunstige invloed van de Vestigingswet voor de middenstand in de Nota wel iets te centraal wordt gesteld. Men begrijpe ons goed: wij willen aan het nut van de wet als zodanig niet raken en zijn er van overtuigd, dat de vestigingsregelingen gunstige gevolgen voor de middenstand hebben gehad, doch wij menen er op te moeten wijzen, dat de verbetering van de situatie in de

middenstand na 1940 niet uitsluitend of nagenoeg geheel aan de Vestigingswet mag worden toegeschreven.

Het zou vanzelfsprekend interessant zijn te weten, welke de invloed van elk der hiervoor genoemde factoren is geweest op het verloop der ontwikkeling in de middenstand. De toerekening van de invloed, welke elk dezer factoren heeft gehad, is echter voorshands een onoplosbaar vraagstuk, zoals het evenzeer onmogelijk lijkt de invloed van de Vestigingswet enerzijds en van de overige factoren anderzijds met enige graad van nauwkeurigheid vast te stellen.

In de Middenstandsnota wordt — en dit is voor zover ons bekend voor de eerste maal — een poging gedaan om de resultaten van de Vestigingswet in de praktijk te toetsen. Naar onze mening is het bijzonder nuttig, zich omtrent de gevolgen van een dergelijke economisch-politieke maatregel te oriënteren.

Wat deze oriëntatie zelve betreft, moeten wij evenwel opmerken, dat in verband met de hierboven besproken factoren, het naar onze mening niet verantwoord is om de op dit punt aangevoerde documentatie uitsluitend te laten spreken voor de Vestigingswet. Immers, meer factoren hebben hiertoe in positieve zin bijgedragen.

Het documentatiemateriaal zelf munt niet uit door een grote bewijskracht, hetgeen overigens in de Nota wordt toegegeven. Zo kan men zich bijv. afvragen, of sterftecijfers, opheffingen en faillissementen een voldoende betrouwbaar beeld vermogen te geven van de verhoging van het vakpeil der ondernemers als gevolg van de Vestigingswet. Woolworth, de bekende Amerikaanse warenhuiseigenaar, ging tweemaal failliet alvorens hij slaagde.

Hoe dit alles ook zij, de eerste pogingen zijn ondernomen en wellicht kunnen deze als begin van bewijs dienst doen. Overigens zij nogmaals opgemerkt, dat voor ons het nuttig effect van de Vestigingswet niet aan twijfel onderhevig is. Wel verschillen wij met de samenstellers der Nota van mening over de vraag, of de gunstige ontwikkeling, die in verhouding tot de vooroorlogse tijd na 1940 is ingetreden, uitsluitend aan de Vestigingswet kan worden toegeschreven. De eerste conclusie van Hoofdstuk III, dat de Vestigingswet voor de middenstands-ondernemingen heeft geleid tot een meer rationele bedrijfsvoering, gepaard gaande met toeneming van de gemiddelde grootte der ondernemingen en dat hierdoor verlaging van het kostenpeil is bereikt, zouden wij dan ook liever enger willen interpreteren en wel in die zin, dat de Vestigingswet mede een invloed heeft uitgeoefend op de genoemde gunstige resultaten. Volledig kunnen wij instemmen met de conclusie om in de Vestigingswet als zodanig af te zien van opneming van het behoefte-element. Korthedshalve mogen wij voor dit punt verwijzen naar een reeds eerder gepubliceerd artikel ¹⁾, waarin wij onze mening over dit vraagstuk hebben uiteengezet.

Tot zover onze meer algemene beschouwing in verband met het vestigingsvraagstuk in de middenstand. Gaarne zouden wij hieraan nog willen toevoegen een drietal opmerkingen over enige detailpunten.

Allereerst iets over het middenstandsonderwijs en met name over de handelskennisopleiding. Zoals bekend zijn de eisen, welke op dit punt in de vestigingsbesluiten worden gesteld, minimum-eisen. De leerstof omvat de vakken boekhouden, handelskennis, handelsrekenen, rechts- en wetskennis, bedrijfsleer en Nederlandse taal. De praktijk heeft aangetoond, dat de kandidaten het hieraan verbonden diploma meestal op betrekkelijk jeugdige leeftijd

¹⁾ „Het probleem van de overbezetting in de middenstand” in maandschrift Economie van Aug./Sept. 1951.

behalen. In het algemeen gaat namelijk de studie voor de handelskennis vooraf aan die voor de vakopleiding. Met recht kan men zich daarom naar onze mening afvragen of deze minimum-eisen, waaraan bovendien reeds op jeugdige leeftijd wordt voldaan, wel voldoende zullen blijken te zijn om op het tijdstip van vestiging, dat als regel aanzienlijk later ligt, veel „ondernemersinzicht” te kunnen garanderen. Dit temeer, omdat in de toekomst steeds zwaardere eisen aan de bedrijfseconomische kennis van de ondernemers in de middenstand zullen worden gesteld. Aanvulling en uitbreiding van het handelsonderwijs lijkt derhalve uitermate wenselijk. Naar onze mening moet de oplossing van dit probleem niet in de eerste plaats worden gezocht in een verzwaring van de minimum-eisen voor handelskennis, doch veeleer lijkt het gewenst op basis van vrijwilligheid aan hen, die daaraan behoefte hebben, door middel van speciale cursussen meer bedrijfseconomisch inzicht bij te brengen.

De overige twee opmerkingen houden meer direct verband met de uitvoering van de Vestigingswet. In de eerste plaats betreft dit het grote aantal ministeriële verklaringen, welke nog steeds worden afgegeven. Van de in 1952 aan detailhandelaren en ambachtslieden uitgereikte vestigingsvergunningen bleek 40 pCt te zijn verleend op grond van één of meer verklaringen. Weliswaar wordt in de Nota vastgesteld, dat het aantal verklaringen afneemt naarmate de Vestigingswet langer op een bedrijfstak van toepassing is; doch dit neemt niet weg, dat naar onze mening het bedrijfsleven niet geheel ten onrechte klaagt over een te grote soepelheid. Wij zijn ons er van bewust, hoe moeilijk de practijk op dit punt is, maar wij menen toch, dat er ernstig naar dient te worden gestreefd om alle adspirant-middenstanders zoveel mogelijk over één kam te scheren.

Het derde punt, dat onze aandacht trok, is, dat in de Nota niet ter sprake is gekomen het vraagstuk van de onrechtmatige vestigingen. Uit Bijlage 13 blijkt, dat in 1951 van de 70 gefailleerde ambachtsbedrijven, welke na het inwerkingtreden van het vestigingsbesluit zijn opgericht, er niet minder dan 20 onrechtmatig gevestigd bleken te zijn. Het is verre van ons op grond van dit wellicht weinig representatieve gegeven, conclusies te trekken, maar toch ontkomen wij niet aan de indruk, dat de con-

(Advertentie)

trôle op de naleving van de Vestigingswet verbetering behoeft.

Evenzeer lijkt het gewenst nader te bezien of de rechtmatigheid van vestigingen niet te lichtvaardig wordt aangenomen.

Dat wij het bij deze opmerkingen kunnen laten, vindt zijn oorzaak in het feit, dat een nieuw ontwerp Vestigingswet Bedrijven zo juist door de Eerste Kamer is aanvaard. In dit ontwerp zijn tal van verbeteringen opgenomen, waartoe de practijk van de Vestigingswet 1937 aanleiding heeft gegeven. Deze nieuwe regeling kan naar onze mening met vertrouwen tegemoet worden gezien en zal evenals haar voorgangster een gunstige invloed kunnen uitoefenen. Intussen menen wij er echter wel voor te moeten waarschuwen, dat bij de terugkeer van meer normale economische omstandigheden niet verwacht mag worden, dat de resultaten van de vestigingsregeling een voortdurend stijgende lijn zullen vertonen.

Een vestigingsregeling, hoe perfect ook, is geen panacee.

's-Gravenhage.

Dr A. W. LUYCKX.

Middenstand en fiscus

Ook het fiscale beleid wordt in de Middenstandsnota (Hoofdstuk X) onder de loupe genomen. De conclusie is (par. 6 sub e), dat de kwantitatieve analyse van het middenstandsvraagstuk duidelijk aantoonde, dat een belangrijk aantal middenstandsondernemingen, in verband met het geringe netto-rendement dier ondernemingen en de afwezigheid van personeel, nagenoeg niet door fiscale en sociale lasten bezwaard is. Met andere woorden, een belangrijk deel van de middenstand wijt de moeilijkheden, waarmede men te kampen heeft, ten onrechte of in sterk overdreven mate aan de belastingdruk en de sociale lasten.

Deze conclusie is o.i. beslist te rooskleurig getint; niet alleen wat betreft de belastingdruk zoals deze tot voor kort is geweest, doch ook wat betreft de recente verbeteringen, welke overigens voor een belangrijk deel eerst „in the long run” effect zullen sorteren, alsmede de in voorbereiding zijnde wijzigingen.

Omzetbelasting.

Deze conclusie is alleen reeds daarom te optimistisch, omdat in het algemeen alle ondernemingen, kleine evengoed als grote, omzetbelasting verschuldigd zijn en de druk van deze belasting waarlijk niet gering is. Bij een detailhandelsomzet van bijv. f 25.000, in aan het normale tarief onderworpen goederen, is f 750 O.B. verschuldigd. Als dan een ondernemer mede dientengevolge met een inkomen van bijv. f 2.500 genoeg moet nemen, dan is het begrijpelijk dat deze ondernemer (en met hem tienduizenden collega's) van oordeel is — en met recht — dat de belastingdruk, i.c. de omzetbelasting, wel degelijk voor een niet onbelangrijk deel debet is aan de zorgen waarmede hij te kampen heeft. Vooral in de dicht bezette regionen van de kleinere ondernemingen gaat deze belasting rechtstreeks ten koste van het ondernemersinkomen, om van noodzakelijke reserveringen en andere voorzieningen

maar niet te spreken, en drukt dit veelal beneden een in sociaal opzicht redelijk niveau.

Men denke voorts aan het feit, dat de weeldebelasting in vele ondernemingen op de ontwikkeling van de omzetten en de rentabiliteit een schadelijke invloed heeft uitgeoefend.

Met ongeduld ziet de detailhandel uit naar de aangekondigde doch zo lang op verwezenlijking wachtende vrijstelling van O.B. voor leveringen door handelaren aan particulieren. Deze vrijstelling zal voor de detailhandel van belang zijn, zij het dat zij voor deze geenszins uitsluitend winst zal betekenen. Immers, de met deze vrijstelling gepaard gaande verzwarende van de druk der O.B. bij de voorafgaande schakels, zal de inkooprijzen der detaillisten waarschijnlijk veelal doen stijgen, zodat deze in voorraden een groter bedrag zullen moeten investeren, hetgeen het risico van verlies op voorraden zal doen toenemen. Afgewacht moet voorts worden in hoeverre de concurrentieverhoudingen ruimte zullen laten voor verbetering van de bedrijfsresultaten in de detailhandel, als de kostenfactor omzetbelasting geëlimineerd is.

Het middenstandsbedrijfsleven omvat echter ook diverse andere belangrijke sectoren en voor deze stelt het aanhangige Wetsontwerp Omzetbelasting in het geheel geen of althans geen noemenswaardige verbeteringen in het vooruitzicht. Weliswaar zal het fabrikantentarieef voor leveringen aan particulieren van 6 pCt tot 5 pCt worden verlaagd, doch daar staat tegenover een verhoging van het fabrikantentarieef (van 4 op 5 pCt) voor leveringen aan ondernemers. Ook het dienstentarieef zal worden verhoogd van 4 op 5 pCt, voor zover het diensten ten behoeve van ondernemers betreft; diensten aan particulieren zullen onveranderd met 4 pCt worden belast. Dat het kasstelsel zal worden vervangen door het zgn. factuurstelsel, is eveneens een verslechtering. Er zal dan nl. ook O.B. verschuldigd zijn, in tegenstelling tot de huidige regeling, van het bedrag dat de afnemer eventueel niet betaalt; dus van de volle factuurprijs, al blijft de koper de gehele prijs of een deel hiervan schuldig. Ook onder het nieuwe omzetbelasting-regime zal dus vorengenoemde conclusie veelal niet met de feitelijke situatie in overeenstemming zijn.

Inkomstenbelasting.

Ongetwijfeld betalen de vele zeer kleine ondernemers, vooral als zij gehuwd zijn, en enige kinderen hebben en niet over neveninkomsten beschikken, weinig of geen inkomstenbelasting. Dit was reeds vóór de recente belastingwijzigingen zo. De inkomstenbelasting kon noch kan dus deze ondernemers merkbare moeilijkheden berekenen. Dit houdt echter tevens in, dat de recente belastingwijzigingen de positie van deze ondernemers niet dan wel niet noemenswaard hebben verbeterd.

Overigens kan hiermede dit punt echter toch niet als afgedaan worden beschouwd. Doet men een stap verder en verlaat men dus het terrein van de zeer kleine ondernemingen, dan kan worden geconstateerd, dat de inkomstenbelasting reeds spoedig een duidelijk merkbare druk begint uit te oefenen; ook na de recente belastingwijzigingen. Dat bedrijfswinst en een overeenkomstig inkomen uit dienstbetrekking gelijk worden belast, is recht en billijk. Dit ontmoet dan ook, afgezien van de hoogte van het tarief, geen critiek. Waar de middenstand echter wel bezwaar tegen heeft en bij herhaling tegen te velde trekt is, dat er bij de bepaling van de belastbare winst onvoldoende rekening mede wordt gehouden, dat een zelfstandige ondernemer ten laste van hetgeen door de fiscus als winst

wordt aangemerkt en als inkomen wordt belast, nog diverse voorzieningen moet treffen, waarvoor een werknemer niet of in beduidend geringere mate behoeft te zorgen. Met andere woorden de fiscale winst, zoals deze thans wordt bepaald, is niet identiek aan een qua geldbedrag gelijk inkomen uit dienstbetrekking en wordt dus ten onrechte gelijk belast. Een gelijke belastingaanslag drukt op bedrijfswinst dan ook zwaarder dan op een in geldbedrag gelijk inkomen uit dienstbetrekking.

Een werknemer blijft bijv. bij ziekte en ongeval doorgaans zijn normale loon of althans een belangrijk deel hiervan toucheren en behoeft dus tegen deze risico's geen voorzieningen te treffen. Is de oude dag aangebroken, dan is er doorgaans een pensioenregeling. Een en ander wordt in de regel voor een groot deel door de onderneming bekostigd. De zelfstandige daarentegen moet dit alles volledig zelf bekostigen uit de belastbare winst; slechts de premie voor een lijfrente is aftrekbaar. Voorts loopt de zelfstandige ondernemer bijzondere risico's, welke nu eenmaal inhaerent zijn aan het zelfstandige ondernemerschap. Hiervoor moet hij reserveren en ook dit moet uit de belastbare winst komen. Ook moet hij reserveren teneinde de onderneming een gezonde basis van eigen vermogen te kunnen geven resp. te doen behouden; dit moet eveneens ten laste van de belastbare winst geschieden. Ook met het oog op de inkomstenbelasting ontmoet dus vorengenoemde conclusie bedenkingen.

Wat de recente belastingwijzigingen betreft, deze zijn inderdaad een welkome verbetering. Erkentelijk, doch niet voldaan, zo kan de waardering van de middenstand voor deze wijzigingen worden uitgedrukt. Immers, deze wijzigingen elimineren vorengenoemd bezwaar slechts ten dele en laten enige belangrijke wensen van de middenstand onvervuld. Bijv. verruiming van de afschrijvingsmogelijkheden voor oude bedrijfsmiddelen; wederinvoering van een onbelaste reserve; aftrek van premien voor ziektegeldverzekeringen en daggelduitkeringen bij ongeval; belastingheffing naar de gemiddelde bedrijfs-winst; onderscheid bij de belastingheffing tussen opgenomen en in de onderneming gelaten winst, zulks met dien verstande, dat laatstbedoeld winstdeel lager wordt belast.

Vereveningsheffing.

Voor een zeer groot deel van de middenstandsondernemingen is de vereveningsheffing een kostenfactor van geen of weinig betekenis. Blijkens de Nota werkt immers ruim 66 pCt van alle middenstandsondernemingen, in de sectoren handel, horeca en vervoer zelfs ca 71 pCt, zonder personeel. Weliswaar verschaffen de overige ondernemingen in de middenstandssectoren aan ca 416.000 werknemers arbeid en wordt dus door deze ondernemingen een niet onbelangrijk deel van de vereveningsheffing opgebracht, doch voor de middenstand in het algemeen is de vereveningsheffing een bedrijfslast van ondergeschikte betekenis.

Ofschoon een verlaging van de vereveningsheffing uiteraard zou worden geapprecieerd, kan hierin toch in het algemeen geen doeltreffend middel, ter verlichting van de op het middenstandsbedrijfsleven drukkende fiscale lasten, worden gezien. Het is dan ook in hoofdzaak uit anderen hoofde, dat tegen de vereveningsheffing bezwaar bestaat. Zij herinnert aan de bezettingstijd en zij treft voorts in het bijzonder de arbeidsintensieve bedrijven, hetgeen zeker in een tijd waarin de noodzaak van handhaving van bestaande werkgelegenheid en het scheppen

van nieuwe werkgelegenheid zo zeer op de voorgrond staan, als onjuist wordt aangevoeld.

Conclusie.

Het fiscale beleid en de consequenties hiervan voor het middenstandsbedrijfsleven worden in de Nota niet zo diepgaand geanalyseerd als wel wenselijk zou zijn geweest. Het feit, dat een groot deel van de middenstands-ondernemingen een bescheiden bedrijfsresultaat te zien geeft, heeft — versterkt door enige overwaardering van de recente belastingwijzigingen — te snel tot de conclusie geleid, dat het fiscale beleid in sterk overdreven mate de schuld krijgt van de moeilijkheden, waarmede de middenstand in het algemeen te kampen heeft. Met name werd onvoldoende in aanmerking genomen, dat de omzetbelasting een zwaar drukkende last is, ook en in het bijzonder voor de kleine ondernemingen, welke last door het aanhangige Wetsontwerp Omzetbelasting van een groot deel van het middenstandsbedrijfsleven niet zal worden weggenomen, doch hier en daar zelfs zal worden verzwaard. De inkomstenbelasting deert weliswaar de zeer kleine ondernemers niet (indien deze althans geen neveninkomsten hebben), doch buiten deze kring is deze belasting, en door de hoogte van het tarief en door de wijze van bepaling van de belastbare winst, waarlijk niet onschuldig aan de bescheiden bestaansmogelijkheden van een groot deel van de middenstand en de financieringsmoeilijkheden waarmede vele ondernemingen te kampen hebben.

Dat de financiële structuur van de middenstands-ondernemingen veelal niet gezond is, toont de Nota zelf duidelijk aan. Blijkens Hoofdstuk II par. 9 is immers het aandeel van het eigen vermogen in het totale bedrijfsvermogen in het algemeen aanzienlijk gedaald. Een duidelijke verklaring voor dit onmiskenbare bewijs van onvoldoende zelffinanciering wordt in de Nota niet gegeven. Wel houdt de opmerking (blz. 93), dat de Overheid geen afzonderlijk fiscaal beleid voor de middenstand kan voeren, dit in antwoord op het veelvuldig door de middenstand geuite verwijt, dat de Overheid door haar fiscale beleid eerst zelffinanciering onmogelijk maakt en daarna via credietregelingen de schade tracht te herstellen, een aanwijzing in, dat het nauwe verband tussen de ongunstige ontwikkeling van de financiële structuur en de zware belastingdruk werd onderkend. Daarnaast hebben stellig ook andere factoren in deze richting gewerkt, zoals de stijging van het prijsniveau, de prijspolitiek van de Overheid en daarna de veelal scherpe concurrentie, de noodzaak de achterstand in onderhoud en vernieuwing zo snel mogelijk in te halen, te grote onttrekkingen ten behoeve van de consumptieve sfeer.

Het is de grote verdienste van de Nota, dat zij in belangrijke mate bijdraagt tot verruiming van de kennis omtrent het middenstandsbedrijfsleven en talrijke aanknopingspunten biedt voor verdere studie en nader overleg tussen Overheid en bedrijfsleven. Mogen verdere verbeteringen ook op het fiscale terrein hiervan de vrucht zijn.

's-Gravenhage.

Drs E. H. SCHERKS.

Middenstand en sociale zekerheid

Het aan de sociale zekerheid gewijde hoofdstuk van de Middenstandsnota laat zich kenmerken met de eerste zin van de Inleiding daarvan: „Het vraagstuk van de sociale zekerheid voor de middenstand maakt een onderdeel uit van het vraagstuk van de sociale verzekeringen voor de zelfstandigen in het algemeen”. Voor een afzonderlijk beleid voor de middenstand, zoals deze in de Nota is afgegrensd, is in deze visie derhalve geen plaats. Hieruit en uit de omstandigheid, dat over een aantal belangrijke onderdelen van de sociale zekerheid (ouderdoms-, invaliditeits-, weduwen- en wezenverzekering en kinderbijslagverzekering zelfstandigen) het aan de Sociaal-Economische Raad gevraagde advies nog niet is uitgebracht, valt wellicht te verklaren, dat dit hoofdstuk zich beperkt tot een aantal mededelingen van feitelijke aard en zich zelfs onthoudt van een weergave van de „problematiek” van de onderhavige materie.

Is deze terughoudendheid uit een oogpunt van regeringsbeleid begrijpelijk, de betekenis van de Nota als grondslag van de discussie voor dit onderwerp wordt er uiteraard niet door verhoogd. Dit valt te betreuren, omdat er, naar het wil voorkomen, op dit terrein wel een aantal vragen zijn, waarover kan worden gediscussieerd zonder dat het concrete beleid wordt vastgelegd.

Ondernemerschap en sociale voorzieningen.

De middenstander oefent de ondernemersfunctie uit. Dat hij zich daarvan in vele gevallen niet bewust is en dat hij, in het bijzonder in het randbedrijf, en in die onderdelen van de middenstand, zoals het ambacht, waar de technische vakbekwaamheid op de voorgrond staat, de ondernemersmentaliteit dikwijls mist, neemt niet weg,

dat hij het normale, aan het ondernemerschap inhaerente risico niet uit de weg kan gaan.

Verdraagt dit ondernemerschap zich met wettelijke sociale voorzieningen? Het antwoord moet o.i. bevestigend luiden. De ondernemer in het klein- en middenbedrijf zal niet het risico kunnen ontgaan, dat ten gevolge van factoren van economische aard de door hem bewerkstelligde combinatie van productiefactoren, waarvan de leidinggevende en uitvoerende arbeid van de middenstander zelve steeds een belangrijk onderdeel vormt, een wisselend inkomen oplevert, dat zelfs onvoldoende kan worden om in zijn levensonderhoud te voorzien. De risico's, waartegen de sociale voorzieningen dekking trachten te geven, dragen echter een ander karakter. Zij betreffen in hoofdzaak die gebeurtenissen van niet-economische aard, welke de mogelijkheid zelve van het verkrijgen van inkomen door het aanwenden van arbeid, ongeacht de wijze waarop dit geschiedt, beïnvloeden, zoals ziekte, ongeval, invaliditeit en ouderdom. Dat de keuze van het ondernemerschap het zelfstandig dragen van deze risico's zou impliceren en dat uit dien hoofde slechts een individueel of een vrijwillig gezamenlijk dragen van deze risico's op haar plaats zou zijn en enigerlei wettelijke voorziening een inbreuk zou betekenen op de vrijheid van de ondernemer, betekent een uitbreiding van het aan de ondernemersfunctie inhaerente risico buiten de door de aard van deze functie gestelde grenzen.

A fortiori geldt dit voor de voorzieningen in de gevolgen van gebeurtenissen, welke de mogelijkheid van inkomensverrijking door het aanwenden van arbeid niet beïnvloeden, zoals de kinderbijslag- en de ziekenfondsverzekering. De kinderbijslagverzekering leidt tot een — slechts

op collectieve basis te verwezenlijken — introductie van een behoeftefactor in de inkomensverdeling. Indien men deze met behulp van dit instrument gewent acht, valt niet in te zien, waarom zij in beginsel tot de loontrekkenden beperkt zou moeten blijven. Ook in de inkomensvorming van de individuele middenstander kan deze behoeftefactor niet tot gelding komen. Evenmin kan op grond van het verschil in functie tussen de ondernemer in het midden- en kleinbedrijf en de loontrekkende principieel de uitbreiding van de ziekenfondsverzekering tot de middenstanders bezwaar ontmoeten.

Is overheidsingrijpen op haar plaats?

De conclusie, dat wettelijke sociale voorzieningen ten behoeve van de middenstanders niet in strijd zijn met de door hen uitgeoefende ondernemersfunctie rechtvaardigt zonder meer niet, dat tot het treffen daarvan wordt overgegaan. Tegen de risico's, waartegen de sociale voorzieningen dekking beogen te bieden, dienen bij voorkeur degenen, die aan deze risico's onderworpen zijn, zelve individueel of in vrijwillige samenwerking de nodige voorzieningen te treffen. Komen zij deze verantwoordelijkheid niet na, veelal omdat zij door een onvoldoende inkomen hiertoe niet in staat zijn, dan ligt er een taak voor de Overheid.

Inzicht in de inkomensstructuur van de middenstand schijnt dan ook onontbeerlijk om de noodzaak van het treffen van sociale voorzieningen te kunnen beoordelen. De Middenstandsnota bevat te dezen aanzien slechts een beperkt aantal gegevens, welke een nauwkeurig oordeel hieromtrent niet toelaat. Gerechvaardigd schijnt echter de conclusie, dat de inkomens tamelijk veel uiteenlopen en dat een niet onbelangrijk deel van de middenstanders een totaal inkomen verwerft, dat lager is dan dat van de ongeschoolde, en zeker dan dat van de geschoolde arbeider. Dat de middenstander met een dergelijk laag inkomen uit eigen initiatief zou overgaan tot het dekken van risico's van overlijden, invaliditeit en dergelijke schijnt onwaarschijnlijk. De ervaringen met de Noodwet. Ouderdomsvoorziening bewijst zulks ook. Van 56.464 mannelijke boven 65-jarigen, die in 1948 in aanmerking kwamen voor een uitkering krachtens de Noodwet, was 28 pCt op 60-jarige leeftijd als zelfstandige werkzaam ¹⁾. Dit percentage wijkt niet veel af van het percentage, dat de kleine zelfstandigen in de nijverheid en de mannelijke bedrijfshoofden uitmaken van de totale mannelijke beroepsbevolking. Het aandeel van de gewezen middenstanders in bovengenoemd percentage is niet bekend. Zij vormen echter een zo groot deel van het totaal aantal zelfstandigen, dat het niet waarschijnlijk voorkomt, dat het beeld voor hen in belangrijke mate afwijkt van dat van de zelfstandigen in het algemeen. De behoefte aan wettelijke sociale voorzieningen kan, zelfs op grond van de summier gegevens van de Middenstandsnota, bezwaarlijk worden ontkend. Welk deel van de middenstand bij een voorziening zal moeten worden betrokken, zal voor elke voorziening, mede met het oog op de praktische uitvoerbaarheid, moeten worden nagegaan.

Welke sociale voorzieningen komen in aanmerking voor de middenstand?

Het vorenstaande impliceert niet, dat de voor de loontrekkenden getroffen sociale voorzieningen alle tot de middenstander zouden moeten worden uitgebreid. Het verschil in functie tussen de loontrekkende en de ondernemer in het midden- en kleinbedrijf bepaalt mede de be-

hoefte aan de onderscheiden sociale voorzieningen en de mogelijkheid van het dekken van een bepaald risico op deze wijze.

Zo zal van een werkloosheidsvoorziening voor de middenstander geen sprake kunnen zijn. Het risico, dat de onderneming geliquideerd moet worden, is onafscheidelijk aan de ondernemersfunctie verbonden, en zal door de ondernemer zelve gedragen moeten worden.

De behoefte aan voorzieningen bij ziekte of ongeval, in het bijzonder als deze leiden tot arbeidsongeschiktheid van korte duur, is niet voor de gehele middenstand even groot. Zij wordt in hoofdzaak bepaald door de omvang van de onderneming en door de aard van het uitgeoefende bedrijf. Naarmate de onderneming groter is, zal de uitvoerende arbeid van de ondernemer zelve relatief, en in vele gevallen ook absoluut, van geringere betekenis zijn, zodat het tijdelijk wegvallen daarvan de gang van zaken in geringere mate zal beïnvloeden dan bij een kleine onderneming. De gevolgen van het niet kunnen geven van leiding door de ondernemer zullen eveneens, zolang dit slechts korte tijd duurt, in de regel niet ernstig zijn.

Ook de aard van het uitgeoefende bedrijf bepaalt de behoefte aan deze voorziening. In de bedrijfstakken, waarin de ondernemer in de dagelijkse leiding bezwaarlijk kan worden gemist, ook als het bedrijf een enigszins grotere omvang heeft, zal de behoefte daaraan zich eerder voordoen. Zo zal bijv. de ziekte van de sigarenwinkelier de gang van zaken in de onderneming minder snel ongunstig beïnvloeden dan bij de meubelmaker het geval zal zijn.

Gegeven de grote variatie in de gevolgen van ziekte of ongeval van korte duur, verband houdende met de omvang van de onderneming en met het daarin uitgeoefende bedrijf, moet de wenselijkheid van een algemene wettelijke voorziening op dit stuk worden betwijfeld. Voor zover behoefte aan regeling zich voordoet, schijnt een bedrijfstaksgewijze regeling, in privaatrechtelijk — wellicht te zijner tijd ook in publiekrechtelijk — verband, de meest aangewezen oplossing. Ook wat haar inhoud betreft, zal de regeling niet gelijk kunnen zijn aan die voor loontrekkenden. Voor de middenstander is niet zo zeer als voor de loontrekkende van betekenis een geldelijke uitkering wegens inkomensderving, maar een regeling, welke voorkomt, dat de onderneming tijdelijk haar werkzaamheden moet staken. De continuïteit in de dienstverlening dient gehandhaafd te blijven, teneinde een vermindering van de kring van afnemers, die ook na beëindiging van de ziekte of het ongeval zal voortduren, te voorkomen. Een uitkering in geld is voor de middenstander dan ook niet voldoende. Wil een regeling doeltreffend zijn, dan zal zij gecompleteerd dienen te worden door een regeling ter tijdelijke vervanging van de ondernemer.

Aan voorzieningen tegen de gevolgen van invaliditeit en aan een ouderdomsvoorziening bestaat, naar het wil voorkomen, een grotere behoefte. Het betreffende immers gebeurtenissen, welke het verwerven van inkomen door het verrichten van arbeid — in welke kwaliteit ook — onmogelijk maken of althans in belangrijke mate beperken. Dat met name wat betreft de gevolgen van de oude dag zich wel verschillen voordoen tussen de loontrekkenden en de zelfstandigen zij onmiddellijk erkend. De loontrekkende zal bij het bereiken van de pensioengerechtigde leeftijd zijn arbeidsleven plotseling afgebroken zien. De middenstander daarentegen zal het moment, waarop hij zijn beroepswerkzaamheden wenst te staken, in meerdere mate zelf kunnen bepalen. Een werke-

¹⁾ Middenstandsnota, Bijlage 25, blz. 75.

lijk vrije keuze is hier echter slechts aanwezig, indien een zeker inkomen op de oude dag gewaarborgd is. Wil men voorkomen, dat de middenstander noodgedwongen tot op hoge leeftijd zijn beroepswerkzaamheden moet voortzetten, dan zal hij zich dus op enigerlei wijze een recht op één ander inkomen moeten kunnen verwerven. In vele gevallen zal dit slechts door middel van een sociale voorziening gerealiseerd kunnen worden.

De wenselijkheid van een weduwen- en wezenvoorziening behoeft, naar het wil voorkomen, geen uitvoerige motivering. Door het overlijden van de ondernemer zal in de regel de voortzetting van de onderneming door de nabestaanden op moeilijkheden stuiten. Voor zover dit mogelijk blijkt, zal veelal een vakbekwame arbeidskracht moeten worden aangetrokken en . . . betaald. Het voor de eigenaar resterende netto-inkomen uit de onderneming kan dan zodanig dalen, dat het voor het levensonderhoud onvoldoende wordt. Een weduwen- en wezenvoorziening zal dit kunnen voorkomen en daardoor voortzetting van de onderneming kunnen vergemakkelijken.

Practische moeilijkheden en economische gevolgen.

Bij de verwezenlijking van sociale voorzieningen voor de middenstand zal men zich voor niet geringe praktische moeilijkheden geplaatst zien, indien men althans ook voor de middenstand deze voorzieningen in de vorm van een verplichte sociale verzekering wil gieten. Zou tot financiering uit de algemene middelen worden overgegaan, dan zullen deze moeilijkheden minder groot zijn, omdat dan een grotere vrijheid bestaat wat betreft de methode, waarmede de vereiste middelen kunnen worden opgebracht. Het probleem van de hoogte van de belastingen zal hierbij echter onmiddellijk aan de orde komen, omdat met dergelijke voorzieningen waarschijnlijk een bedrag in de orde van grootte van enige honderden miljoenen guldens per jaar gemoeid zal zijn.

Wordt de vorm van een verplichte sociale verzekering met premiebetaling gekozen, dan zullen zich grote moei-

lijkheden voordoen bij de premiebetaling door degenen met de laagste inkomens. Aanvaardt men de in de Middenstandsnota verstrekte gegevens van de inkomens als typerend voor de gehele middenstand, dan lijkt het geen twijfel, dat van een groot aantal middenstanders geen betaling van de premie verkregen zal kunnen worden.

Acht men handhaving van een strikt individueel verband tussen premiebetaling en recht op uitkering in de sociale verzekering noodzakelijk, dan zal juist de groep, die aan de voorzieningen de grootste behoefte heeft, geen rechten op uitkering kunnen doen gelden. Meent men, dat het verzekeringsprincipe geen geweld wordt aangedaan, indien de premie-opbrengst van de gehele groep voldoende is om de uitkeringen van de groep te dekken, dan zou men de middenstanders met de laagste inkomens van premiebetaling kunnen vrijstellen en de kosten over de overige kunnen omslaan. Dit betekent — in de terminologie van de Middenstandsnota — dat men de volwaardige bedrijven belast met de kosten van de sociale voorzieningen voor de randbedrijven, hetgeen de concurrentieverhoudingen zal scheef trekken en de moeilijkheden voor de volwaardige bedrijven zal vergroten. Hierbij moet worden bedacht, dat doorberekening van de premies in de prijzen niet mogelijk zal zijn in de gevallen, waarin de middenstand moet concurreren tegen andere bedrijfsvormen. De verzekeringspremie zal dan dus het voor besteding beschikbare inkomen verminderen.

Ten slotte is het denkbaar, dat de Overheid de door de eigenaren van de randbedrijven verschuldigde premies voor haar rekening neemt. Ook deze oplossing is weinig aantrekkelijk; zij heeft echter het voordeel, dat men niet het volwaardige bedrijf verzwakt, door het de kosten van de sociale voorzieningen voor het randbedrijf te laten betalen en dat zij althans een deel van de kosten, welke het voortbestaan van het randbedrijf voor de gemeenschap met zich brengt, zichtbaar maakt. Dit kan een realistisch beleid op dit stuk slechts bevorderen.

Scheveningen.

E. A. V. VERMAAS.

Middenstand en economisch onderzoek

De betekenis van het economisch onderzoek.

Het economisch onderzoek in de middenstand verschaft de documentatie, nodig om zich een oordeel te vormen over het wel en wee van de middenstand. Het gaat er hierbij om, licht te werpen op de structuur van deze sector van het bedrijfsleven, op de rentabiliteit en de kostenverhoudingen in het algemeen en de doelmatigheid van de verrichte economische prestaties in het bijzonder.

Het onderzoek naar de structuur omvat vooral de economische en de sociologische aspecten. Het onderzoek gericht op deze vraagstukken is van directe betekenis voor de vele problemen, die een rol spelen bij het bepalen van het beleid; zowel voor de Overheid als voor het georganiseerde bedrijfsleven. De resultaten van dit onderzoek zijn doorgaans slechts indirect van belang voor de individuele bedrijven.

Het onderzoek naar de rentabiliteit en de kostenverhoudingen vormt eveneens een basis voor het bepalen van het beleid; de resultaten leveren echter in hoge mate ook aanwijzingen voor het bedrijfsbeheer der afzonderlijke bedrijven.

Bij het Economisch Instituut voor den Middenstand (E.I.M.) is een zeer groot deel van het onderzoek geconcentreerd.

In de Middenstandsnota wordt aan het E.I.M. een centrale taak toegekend ¹⁾: „Voor een verdergaand research is het noodzakelijk het E.I.M. tot een grotere ontwikkeling te brengen. Uiteraard zal dit eerst adequaat kunnen geschieden wanneer ook een volwaardige organisatie in het middenstandsbedrijfsleven in de publiekrechtelijke sector tot stand zal zijn gebracht. Het E.I.M. is de eerste aangewezen instantie om de research in het middenstandsbedrijfsleven in samenwerking met instituten, welke voor een bepaalde branche werken, zoals de Nederlandse Bakkerij Stichting en met regionale instituten, zoals de Economisch-Technologische Instituten (E.T.I.'s) en de economische en sociologische instituten van Universiteiten en Hogescholen te coördineren. Het ligt in het voornemen deze ontwikkeling en coördinatie in samenwerking met het middenstandsbedrijfsleven met kracht te stimuleren”.

En eerder ¹⁾: „ . . . . . is bij de voorbereiding van deze nota duidelijk de behoefte gebleken aan een doelmatig opgezette middenstandsstatistiek en aan een grondige kennis van verschillende branches. In verband hiermede wordt overleg gevoerd met de daarvoor in aanmerking komende instanties, teneinde de totstandkoming van

¹⁾ Zie blz. 79 van de Nota.

een zodanige statistiek te bevorderen. Een nauwe samenwerking tussen de verschillende instanties, zoals het Centraal Bureau voor de Statistiek en het Economisch Instituut voor den Middenstand, is hiervoor onontbeerlijk. Ook voor de komende publiekrechtelijke bedrijfsorganen zal hier straks een belangrijke taak zijn weggelegd¹⁾.

De inhoud van het economisch onderzoek.

a. Sociaal-economisch onderzoek.

De behandeling van vraagstukken van algemeen economische aard behoort vrijwel uitsluitend tot de taak van het E.I.M. Binnen het kader van de beschikbare middelen kon tot dusver aan deze vraagstukken nog nauwelijks aandacht worden besteed. Het ligt in de bedoeling met het ontginnen van dit gedeelte van het werkterrein binnen zeer korte termijn een begin te maken. De vraagstukken zijn vele; ze hebben voor een groot deel betrekking op de middenstand als geheel (althans op belangrijke sectoren daarvan) en hangen veelal samen met de andere sectoren in het economisch leven.

Binnen het bedrijfsleven in detailhandel, ambacht en dienstverlening liggen de vraagstukken van de economische en sociale positie van het midden- en kleinbedrijf t.o.v. het grootbedrijf, de onderlinge economische samenwerking tussen eerstgenoemde, de economische mededinging, de prijsbepaling e.d. Het marktanalytisch onderzoek zij hierbij apart genoemd. Vast staat dat dit van grote betekenis is te achten. Vermoedelijk liggen op dit terrein dusdanige moeilijkheden (o.a. opinie-onderzoek bij de consumenten) dat het raadzaam lijkt hier op korte termijn nog niet aan te beginnen. Het zal wel nodig blijken dat eerst meer resultaten van andere onderzoekingen beschikbaar zullen moeten zijn alvorens dit met succes ter hand kan worden genomen.

De vraagstukken waarbij het aspect van de middenstand als groep wordt belicht (economisch-sociografisch en sociologisch onderzoek) worden ten dele behandeld door de E.T.I.'s, de sociologische instituten aan Universiteiten en Hogescholen, het Instituut voor Sociaal Onderzoek van het Nederlandse Volk, het Katholiek Sociaal Kerkelijk Instituut en het Sociologisch Instituut van de Nederlands Hervormde Kerk.

Wat de E.T.I.'s betreft is het onderzoek alleen van regionale aard. Bij de andere instellingen is in het algemeen niet de middenstand als zodanig object van onderzoek. Hier ligt dan ook een belangrijke aanvullende taak voor het E.I.M. In het bijzonder zullen bij de onderzoekingen door dit instituut het licht op de middenstand als groep en op de branches afzonderlijk worden geworpen. T.a.v. de branches wordt niet alleen bedoeld een rangschikking van de gegevens naar branches, maar ook van — verdergaande — beschrijving van de branches, mede aan de hand van bedrijfseconomische gegevens.

Het komt ons voor dat het economisch-sociografisch en het sociologisch onderzoek vooral ook aandacht zal moeten besteden aan de grote groep randbedrijven; o.a. aan de aard en de omvang van de neveninkomsten.

b. Bedrijfseconomisch onderzoek.

Het samenstellen van rentabiliteits- en kostenstatistieken heeft een tweeledig doel. Enerzijds om inzicht te geven in de economische positie van groepen bedrijven in de verscheidene branches en anderzijds om de bedrijven — en in het bijzonder die, welke aan het onderzoek meewerken — meer inzicht te geven in de relatieve bedrijfsuitkomsten der bedrijven door middel van vergelijking met de individuele en gemiddelde resultaten van vergelijkbare

bedrijven. Bij het E.I.M. heeft dit onderzoek steeds een zeer belangrijke plaats ingenomen. Met het samenstellen van dergelijke overzichten is buiten het E.I.M. nog slechts een zeer bescheiden begin gemaakt.

Zoals uit de Middenstandsnota blijkt konden door het E.I.M. van nog slechts weinig branches regelmatig gegevens worden verzameld, en wel voor slagers, kruideniers en textiel-detailhandelaren²⁾.

Het aantal waarnemingen was in deze branches de laatste jaren vrij groot (ruwweg 300 - 500³⁾). Daarnaast konden incidenteel andere branches worden onderzocht. Voor de eerstkomende jaren zal een plan worden ontworpen waarin een dusdanig schema van te onderzoeken groepen bedrijven is opgenomen dat een regelmatig onderzoek voor alle branches die van betekenis zijn zal kunnen plaatsvinden. Daartoe zal het nodig zijn een geringer aantal bedrijven per branche te onderzoeken dan tot heden in de drie genoemde branches plaatsvond. Daarbij is het van belang dat richtlijnen gegeven worden omtrent die groepen, waarop — o.a. wat betreft bedrijfsgrootte en bedrijfstype — in de eerste plaats het onderzoek gericht moet zijn uit het oogpunt van beleidsaangelegenheden. Hierbij komt de in de Middenstandsnota gemaakte onderscheiding tussen volwaardige en randbedrijven om de hoek kijken⁴⁾.

Het ligt in het voornemen de bedrijfsstudie aan de hand van dit materiaal te verdiepen, door in meerdere mate dan tot nog toe — gegeven de beschikbare middelen — mogelijk was, studie te maken van de oorzaken van de verschillen in uitkomsten, en daardoor in nog meerdere mate aanwijzingen te geven voor verbetering van het bedrijfsbeheer.

Het is duidelijk dat, zelfs bij uitbreiding van de personeelssterkte, het E.I.M. slechts een beperkt aantal bedrijven in het onderzoek zal kunnen betrekken. Wanneer dit werk steeds meer vruchten zou blijken af te werpen zal een weg gevonden moeten worden om ook bedrijven die niet binnen het kader van het onderzoek van het E.I.M. vallen, in deze bedrijfsstudie te betrekken. Waarschijnlijk zal dan een oplossing gevonden moeten worden waarbij het desbetreffende bedrijf een deel der kosten zelf betaalt. Wellicht kan het E.I.M. nog de helpende hand bieden indien een bedrag beschikbaar zou zijn om zijnerzijds — althans in de eerste jaren — nog een zekere bijdrage in de kosten te dragen.

Tot slot zij het onderzoek naar het verloop van de omzet vermeld. Hoewel de indexcijfers die uit de maandelijke overzichten van het verloop van de omzetten in een groot aantal branches geen inzicht geven in de rentabiliteit van het bedrijf als zodanig, geven ze niettemin een zekere indruk hieromtrent. Bovendien verschaffen ze een zekere documentatie bij het bepalen van de inkoop.

De bedrijfsstudie in het algemeen en het onderzoek naar de efficiency in het bijzonder zal in de eerstvolgende twee, drie jaren nog een extra stimulans ontvangen, omdat gelden beschikbaar worden gesteld voor het opvoeren van de productiviteit in de distributiesector (Moody-Fund). Aan het E.I.M. is hierbij een belangrijke taak

¹⁾ De gegevens voor het samenstellen dezer statistieken worden verkregen door mondelinge enquêtes bij de bedrijven. Daarbij worden de winst- en verliesrekeningen en de balans van de belastingboekhouding op bepaalde punten gewijzigd teneinde tot het resultaat in bedrijfseconomische zin te komen.

²⁾ De resultaten van de volledige steekproef over het jaar 1951/52 zullen zeer binnenkort worden gepubliceerd; die over het jaar 1952/53 in de eerstkomende maanden.

³⁾ Zal bedoeld plan een aanvaardbaar minimum programma voor alle branches die van belang zijn omvatten dan zal de huidige personeelsbezetting op de betreffende afdeling van het E.I.M. vrij aanzienlijk moeten worden uitgebreid. Het eerder genoemde citaat uit de Middenstandsnota moge een bewijs zijn dat het er naar uitziet dat een dergelijke uitbreiding — wellicht geleidelijk — verwezenlijkt zal kunnen worden.

toegekend; enerzijds om enkele dezer projecten uit te voeren, anderzijds om medewerking te verlenen bij de coördinatie van die projecten, welke door andere instellingen zullen worden uitgevoerd.

c. De economische voorlichting.

De resultaten van het economisch onderzoek vormen een hechte grondslag voor de economische voorlichting aan de bedrijven. Het valt in hoge mate toe te juichen dat in de Middenstandsnota wordt aanbevolen het aanstellen van middenstandsconsulenten, die o.a. nauw zullen samenwerken met de consulenten van de Rijksnijverheidsdienst, de E.T.I.'s en het E.I.M. Wanneer de taak van deze Voorlichtingsdienst daadwerkelijk even belangrijk kan worden als die van de Landbouwvoorlichtingsdienst, zal een belangrijke stap op het pad van de

verbetering van de efficiency in het middenstandsbedrijf genomen zijn.

De middenstandsconsulenten zullen velerlei resultaten van het economisch onderzoek gereed vinden liggen om te worden uitgedragen. Daarnaast bestaan echter nog een aantal lacunes. Het zal waarschijnlijk niet al te moeilijk zijn om aan de grote behoefte die zowel bij de verschillende instanties bij de Overheid als bij het bedrijfsleven bestaat, op bevredigende wijze te kunnen voldoen; hierbij steunend op de grondslag die het E.I.M. in de afgelopen drie en twintig jaren heeft gelegd en in goed vertrouwen op de mogelijkheid van verdere uitbreiding het oog gericht op het L.E.I.; de tien jaar jongere agrarische zuster, die in zo korte tijd is uitgegroeid tot een door en door gezonde en flink uit de kluiten gewassen boerendochter.

's-Gravenhage.

P. M. VAN NIEUWENHUYZEN, ec. drs.

Middenstandsnota — P.B.O. — Toekomstverwachtingen

Op verschillende plaatsen spreekt de Middenstandsnota over de Wet op de Bedrijfsorganisatie 1950 en het grote nut, hetwelk deze wet ook voor de middenstand kan hebben. Reeds dadelijk in het eerste hoofdstuk wordt gezegd, dat deze wet „ook voor de middenstand grote perspectieven opent” en dat het „te hopen is, dat de middenstand op dit stuk zijn kansen zal begrijpen en grijpen”. En enkele bladzijden tevoren wordt betoogd, dat „tal van vraagstukken, welke binnen het kader van het centrale beleid van de overheid niet tot oplossing kunnen worden gebracht, hun oplossing kunnen vinden binnen het raam der publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie”. Van de thans nog door het Organisatiebesluit Voedselvoorziening beheerste bedrijfstakken wordt gezegd, dat de op grond van bedoelde wet in te stellen bedrijfslichamen vele bevoegdheden van de bestaande bedrijfsorganisatie zullen kunnen overnemen en in de slotbeschouwingen wordt er dan nog eens de nadruk op gelegd, dat juist binnen het raam van de p.b.o. ruimte is voor het functionele beleid, waaraan diverse sectoren van de middenstand behoefte hebben. En ten slotte wordt t.a.v. het Vestigingscrediet en het Crediet voor Economische Samenwerking dan nog opgemerkt, dat ook de ontwikkeling van de p.b.o. op dit stuk verschillende mogelijkheden biedt.

Dit geluid klinkt ongetwijfeld schoon. Maar in middenstandskringen gaan reeds thans stemmen op, die de vraag opwerpen, of de Overheid niet te zeer geneigd is om onderwerpen, die snelle voorziening nodig hebben, aan de kapstok van de p.b.o. op te hangen. En de middenstandskenner komt het woord van Lessing in de gedachte: „Die Botschaft hör' ich schon, allein mir fehlt der Glaube...”. Want hij weet, dat de denkbeelden, welke ten grondslag liggen aan de Wet op de Bedrijfsorganisatie, nog lang geen gemeengoed zijn in de middenstand, en zo moet hij wel vrezen, dat deze schone voornemens lange tijd op vervulling zullen moeten wachten. Voor zover de Overheid dus inderdaad de regeling van door de middenstand urgent geachte zaken aan de nieuwe bedrijfslichamen zou willen overlaten, is er reden voor de bovenvermelde vraag over de kapstok. Want het is maar al te waar, dat de p.b.o. — uitzonderingen daargelaten — nog niet leeft in de middenstand. Nog slechts enkele maanden geleden schreef het federatiebestuur van de samenwerkende organisaties in een vooraanstaande middenstandsbedrijfstak een ledenvergadering uit, met

het doel de leden zich te laten uitspreken over de vraag, of men in deze branche stappen zou nemen om een aanvraag voor een bedrijfsschap nieuwe stijl voor te bereiden. Van de vele honderden leden verschenen er nog geen zestig en een verklaard tegenstander van de p.b.o. met diens aanhang hadden gemakkelijk spel om de meerderheid der aanwezigen tot een negatieve uitspraak te bewegen. En dit voorbeeld staat niet alleen. Zolang er dus in verscheidene middenstandsbranches een dergelijke lauwhoed of zelfs uitgesproken tegenstand aangaande de aan de p.b.o. ten grondslag liggende gedachten bestaat, mag men zich geen overdreven voorstellingen maken van het tempo, waarin de p.b.o. op dit gebied zal voortschrijden.

Nu is het merkwaardige, dat de Nota toont dit ook zeer wel te beseffen; reeds de in de aanhef van deze bijdrage geciteerde uitspraak, dat moet worden gehoopt, dat de middenstand op dit stuk zijn kansen zal begrijpen, wijst hierop. Zeer terecht wijst de Nota er in de slotbeschouwing eveneens op, dat de p.b.o. in de middenstandssector vooral voor haar bestaan afhankelijk is van de mate, waarin zij „levende realiteit is bij de georganiseerde bedrijfsgenoten” en elders in het stuk worden de sterkst georganiseerde middenstandsbedrijfstakken nog eens aangespoord zich van hun verantwoordelijkheid te dezen opzichte bewust te zijn. De stellers van de Nota weten dus zeer wel, dat men hier — alweer uitzonderingen daargelaten — geen grote verwachtingen mag koesteren, maar is het dan wel reëel voor de oplossing van „tal van vraagstukken” naar de komende p.b.o. te verwijzen? Is dit althans voor een groot deel geen verre toekomstmuziek? En kunnen die vraagstukken zo lang wachten?

Nu wij het toch over de toekomst hebben moet het ons van het hart, dat de Nota op dit punt bepaald teleurstelt. Blijkens een zinsnede uit de eerste alinea is het stuk bedoeld om „de basis te scheppen voor een uitvoerige en volledige discussie in het parlement over de middenstandsangelegenheden en over een middenstandspolitiek op lange termijn” (cursivering van ons). Welnu, met het oog op deze laatste doelstelling wordt een schets in forse lijnen over het toekomstige beleid, hetwelk de Overheid zou willen voorstellen te voeren; wordt een brede toekomstvisie slechts zeer node gemist. Het blijft bij de opsomming van enkele incidentele voorzieningen, waarvan die over de aanstelling van, middenstands-

consulenten, welke zéér valt toe te juichen, wel de voornaamste is; verschillende brandende vraagstukken worden niet of nauwelijks aangeroerd en het gemis van een met durf en energie uitgestippelde toekomstige beleidslijn wordt pijnlijk gevoeld. Komt dat misschien omdat de Nota sterk de geest ademt, dat de middenstand nog zo slecht niet boert? Men zou het kunnen afleiden uit de stelling, dat „vergeleken bij de toestand in de dertiger jaren¹⁾ de inkomenssituatie in 1950 waarschijnlijk gunstig is te noemen”. Terecht zegt de Nota hier, dat hieromtrent weinig exact materiaal voorhanden is. Maar wij zouden hierbij willen aantekenen, dat wij zelf eens een poging hebben gedaan om op dit stuk enig licht te krijgen²⁾, waarbij bleek, dat althans het jaar 1948, vergeleken bij het jaar 1928, een aanzienlijke economische verzwakking in de middenstand te zien gaf, terwijl wij niet geloven, dat intussen de toestand zoveel verbeterd zou zijn.

Dè conceptie van de Nota, dat het met de middenstand nog zo slecht niet is gesteld, komt ook tot uiting in de herhaaldelijk ten tonele gevoerde onderscheiding in zgn. randbedrijf en volwaardige ondernemingen, waarbij overigens naar onze smaak de benedenste grens van deze laatste — een ondernemersinkomen van f 3.000 — bepaaldelijk te laag is. En dan ontkomen wij niet aan de indruk, dat het stuk veel te zeer kijkt naar de ca 40 pCt volwaardige ondernemingen en te weinig aandacht besteedt aan de ca 60 pCt „kleine en dwergvestigingen”. Verstaan wij de Nota wél, dan schijnt zij het heil voor deze laatste te zoeken in „parallelisatie” — blijkbaar een nieuw modewoord voor het in de middenstand alom bekende verschijnsel van de branchevervaging —, welke omzetvergroting zou bevorderen en dus productiviteitsverhoging. Deze raad, en dan de in uitzicht gestelde hulp van de aan te stellen middenstandsconsulenten, is vrijwel het enige, hetwelk wij in de Nota vermogen te ontdekken aangaande het toekomstige beleid i.v.m. deze 60 pCt randbedrijven, waarbij dan nog dient te worden aangekend, dat de raad naar onze mening verkeerd is: zó lost men dit probleem immers niet op, want de totale omzet vermeerdert niet en zo kaapt alleen het ene bedrijfje een stukje verdienste van het andere weg! Hier, op het stuk van het enorme probleem van het randbedrijf, zou men toch gaarne een positiever geluid, een breder visie hebben vernomen. Tot lof van de Nota dient gezegd, dat zij het vraagstuk wel juist onderkent. Immers, zij wijst er op, dat parallelisatie en omzetvergroting met name tot stand kunnen komen door een relatieve vermindering van het aantal vestigingen en dat een zinvolle verhoging van de arbeidsproductiviteit alleen kan worden bereikt wanneer uitgeschakelde ondernemers in andere sectoren van het economisch leven kunnen worden

tewerkgesteld dan wel op aanvaardbare wijze afvloeien. Hier missen wij nu juist een visie met durf, hier had een lans gebroken kunnen worden voor een vrijwillige sanering, zoals die op het voetspoor van buitenlandse voorbeelden — Denemarken, Zwitserland — bijv. in het melkslijtersbedrijf en incidenteel bij kruideniers en bakkers wordt aangetroffen. Dan zou inderdaad een begin van een oplossing voor dit netelige vraagstuk aan de hand zijn gedaan, maar de Nota zwijgt daarover in alle talen.

Zij zwijgt trouwens op meer punten, waar men zo gaarne een duidelijk geluid voor de toekomst zou hebben vernomen. Ergens zegt het stuk, dat het van groot belang is, dat de middenstandsondernemers een bedrijfseconomisch juiste calculatie toepassen. En nu zou men mogen verwachten, dat de Nota melding zou maken van een poging, welke in het slagersbedrijf is gedaan om het juiste calculeren te bevorderen, nl. met de Verordening Prijsvorming Slagersbedrijven 1951. Reeds eerder hebben wij in dit blad³⁾ over deze verordening geschreven en wij volstaan thans met in herinnering te brengen, dat via deze verordening de slager kan worden verplicht een zgn. calculatieschema in te vullen, waaruit moet blijken, dat het totaal van zijn winkelverkooprijzen over een zekere periode ten minste gelijk moet zijn aan het bedrag van zijn inkoop en zijn kosten over die periode. De slager is volkomen vrij om zijn winkelverkooprijzen te stellen zoals hij dat voor goed houdt; er is dus geen sprake van minimumprijzen. De verordening wordt met grote omzichtigheid gehanteerd en heeft over het geheel voldaan. Er gaat een grote preventieve werking van uit ter voorkoming van de zo gevreesde „prijzenoorlogen” en zij heeft bovendien een zeer grote opvoedende werking. Te meer omdat de Vakgroep Slagerij zgn. calculatiecursussen laat geven door het gehele land, waar het juist calculeren i.v.m. de voorschriften van de verordening wordt onderwezen, welke cursussen zich in een zéér grote belangstelling verheugen. De Nota zwijgt over dit alles, zij bepaalt er zich toe te zeggen, dat de Overheid eerder een regeling in de vorm van een open calculatieschema zal aanvaarden dan een minimumprijzeregeling. Het enige, wat de Nota aangaande een juist calculeren zegt, is, dat de vestigingswetgeving hiertoe indirect bevorderend werkt, maar over het hierboven genoemde directe middel bewaart zij een volledig stilzwijgen. En juist op dit voor de gehele middenstand zo brandende vraagstuk van het prijsbederf zou zij nu een positief geluid voor het toekomstig beleid hebben kunnen doen horen!

Een ander hoogst actueel vraagstuk, waaraan de Nota stilzwijgend voorbij gaat, is dat van de zgn. one-stop-shopping, het onder één dak, in eenzelfde winkel dus, verkrijgbaar stellen van diverse levensmiddelen als kruidenierswaren, voorverpakt vlees, groente, fruit en aardappelen, wild en gevogelte en zelfs nog andere voor

³⁾ „De Verordening Prijsvorming Slagersbedrijven 1951” in „E.-S.B.” van 7 November 1951, no 1799, blz. 823/6.

¹⁾ Laat men toch eens afstappen van dit verfoeilijke germanisme en, gelijk de Nota gelukkig hier en daar óók doet, spreken van „de jaren dertig”!

²⁾ Sociaal Maandblad, Tijdschrift voor arbeidsrecht, arbeidsmarkt, werkloosheidsbestrijding, sociale verzekering en andere arbeidsvraagstukken, 7e jaargang no 12, 20 December 1952, blz. 257/9.

(Ingezonden mededeling)

N.V. NEDERLANDSCHE KABELFABRIEK.

DELFT

met papier geïsoleerde kabels
voor zwakstroom en sterkstroom
koperdraad en koperdraadkabel
kabelgarnituren, vulmassa en olie

dagelijks verbruik bestemde artikelen als rookwaren e.d.m., in navolging van het in de Verenigde Staten gevolgde distributiesysteem. Dit laatste gaat als regel gepaard met zelfbediening, maar de attractie schijnt daar in hoofdzaak te liggen in de one-stop-shopping. Het is hier niet de plaats om over de voor- en nadelen van deze verkoopmethode te discussiëren, maar deze aangelegenheid leeft momenteel sterk in de levensmiddelensector en het baart verwondering, dat de Nota dit verschijnsel volkomen negeert. Een enkele maal wordt, schuchter en terloops, gezegd, dat de zelfbedieningszaken „de aandacht verdienen”, maar dat is dan ook alles. Alleen wordt voor de goede verstaander in de samenvatting der conclusies geheel aan het eind van de Nota toch nog iets over dit onderwerp gezegd, doch zonder het met name te noemen. Het zal nl. de lezer duidelijk zijn, dat onze huidige vestigingswetgeving een beletsel is voor het stichten van dergelijke winkels als in de one-stop-shopping bedoeld, in zoverre als de ondernemer, die een zodanige winkel zou willen openen, een groot aantal vakdiploma's zou moeten behalen. En nu zeggen de conclusies, dat parallelisaties niet dienen te worden tegengegaan en dit zou nu een aanwijzing kunnen zijn, dat het toekomstige overheidsbeleid de one-stop-shopping niet bij voorbaat onmogelijk wil maken. Maar het is slechts een aanwijzing, een vermoeden — gaarne zou men juist over dit zo actuele vraagstuk ook een positief geluid voor de toekomst hebben vernomen.

Met het bovenstaande hebben wij allermint willen beweren, dat wij geen waardering zouden hebben voor de ijver, waarmede in de Nota is getracht materiaal te vergaren om een basis te scheppen voor een discussie over de middenstandsangelegenheden, al menen wij ook, dat hier en daar nogal vrijmoedig is omgesprongen met het statistisch materiaal. Maar het was in dit nummer niet onze taak om daarover te schrijven. Bij alle waardering, welke men kan hebben voor de Middenstandsnota als stuk, waarin de huidige toestand van het middenstandsbedrijf wordt geëvalueerd, hebben wij het geschrift nochtans met teleurstelling uit de hand gelegd vanwege het gemis van een visie op de toekomst.

's-Gravenhage.

Dr. E. J. TOBI.

GELD- EN KAPITAALMARKT

De geldmarkt.

De geldmarkt verkeerde gedurende de verslagweek nog geheel in afwachting van de consequenties, die de op 20 Februari jl. aangekondigde nieuwe regeling, voor deze markt zal hebben. Het gevoel heerste, dat op de duur hiervan een renteverhogend effect het gevolg zal zijn; in de marktnoteringen, die ook nu weer een vrijwel volkomen nominaal karakter droegen, kwam dit overigens nog niet tot uiting.

Een begin van uitvoering van de nieuwe maatregelen kwam inmiddels de afgelopen week reeds tot stand. Op 23 Februari vond nl. voor de banken, die het gentlemen's agreement met de Centrale Bank hebben getekend, een onderhandse inschrijving plaats op bijzondere 2½ pCt. 5-jarige schatkistbiljetten. Deze zullen, zodra een daartoe noodzakelijke wet van kracht is geworden, in de nieuwe middellange schatkistcertificaten worden omgezet. Bij genoemde inschrijving werd voor f 1.200 mln ingetekend; hiervan zal te zijner tijd f 398,4 mln resp. f 403,2 mln resp. f 398,4 mln worden verwisseld in schatkistcertificaten met een looptijd van 8 resp. 10 resp. 12 jaar.

In de zeer beperkte mate, waarin zulks toegestaan was (de keuze ging uitsluitend tussen 100 pCt 10-jaarspapier of 1/3 8-jaars, 1/3 10-jaars en 1/3 12-jaarspapier), hebben de banken dus van de gegeven echelonneringsmogelijkheid zo goed als ten volle gebruik gemaakt. Pas na de storting, die op 1 Maart a.s. zal geschieden, zal kunnen blijken, in hoeverre deze zal zijn geëffectueerd met contanten (i.c. uit saldi bij De Nederlandsche Bank) dan wel door inlevering van schatkistpromessen of -biljetten.

De kapitaalmarkt.

Voor de tweede week in successie vertoonde het koersniveau op de aandelenmarkt gedurende de verslagweek per saldo een daling. Winstnemingen, aarzelingen inzake de Amerikaanse conjunctuur en de Indonesische situatie vormen enige van de factoren, die, speciaal na de sterke stijging der laatste maanden, niet steeds door haussefactoren als buitenlandse aankopen, het naar belegging zoekend binnenlands surplus aan risicodragend kapitaal, en optimistische verwachtingen omtrent gunstige dividenden en bonussen, worden overgecompenseerd. De ondergrond van de stemming blijft echter gunstig; hiervan maken ook telkens n.v.'s gebruik, om van besloten tot open n.v. te worden. De afgelopen week was dit het geval bij de Gazelle Rijwielfabriek, die tevens f 400.000 aandelen à pari emitteert.

Op de obligatiemarkt vond een herstel plaats, dat in verband werd gebracht met de indruk, gemaakt door consolidatie van kortlopend overheidspapier bij de banken. Uit een recente publicatie van de kaspositie der Nederlandse gemeenten blijkt, dat het saldo van contanten + uitstaande kasgelden — opgenomen kasgelden in November 1953 is gedaald van f 125 mln tot f 53 mln. Mocht deze ontwikkeling zich verder voortzetten, dan zou daaruit een groter beroep op de kapitaalmarkt kunnen resulteren, hetgeen dan een renteverhogend effect zou uitoefenen.

Aand. indexcijfers.	19 Febr. 1954	26 Febr. 1954
Algemeen	176,9	175,4
Industrie	243,9	242,8
Scheepvaart	178,9	175,1
Banken	146,5	147,5
Indon. aand.	68,0	66,0

Aandelen.	19 Febr. 1954	26 Febr. 1954
A.K.U.	188¼	186½
Philips	231	231¼
Unilever	239¼	242¼
H.A.L.	153¼	150
Amsterd. Rubber	144¼	139¼
H.V.A.	134¼	128
Kon. Petroleum	377¼	385

Staatsfondsen.	19 Febr. 1954	26 Febr. 1954
2½ pCt N.W.S.	77½ ¹⁶	77½ ¹⁶
3-3½ pCt 1947	97½ ¹⁶	98½
3 pCt Invest. cert.	98½	99½ ¹⁶
3½ pCt 1951	100½ ¹⁶	101½ ¹⁶
3 pCt Dollarlening	93½	94

Diverse obligaties.	19 Febr. 1954	26 Febr. 1954
3½ pCt Gem. R'dam 1937 VI ..	100%	100%
3½ pCt Bataafsche Petr.	101½	101½
3½ pCt Philips 1948	101½	101½
3¼ pCt Westl. Hyp. Bank	97½	97

J. C. BREZET.

PUBLICATIES OVER MIDDENSTANDS-PROBLEMEN

De Middenstandsnota 1954, 180 blz., met vele grafieken en tabellen, Uitgave Staatsdrukkerij. 's-Gravenhage, f 3,—.

Herkomst en toekomst van de middenstander, door Dr E. J. Tobi en Drs A. W. Luyckx. Een studie over de beroepsmobiliteit in de middenstand. 192 blz., 1950, f 12,50.

Middenstandsproblematiek in een nieuw gewaad, door Dr J. P. I. v. d. Wilde. Kampen 1953, 210 blz., ing. f 5,50; f 6,90.

Het ambacht in de huidige maatschappij, door Dr A. W. Luyckx. Een onderzoek naar het wezen van het ambacht, zijn problematiek en zijn betekenis voor de Nederlandse volkshuishouding. 's-Gravenhage 1952, 180 blz., f 5,90.

De Middenstand, door E. J. Tobi. Positie en vooruitzichten. (Volkspaedagogische Bibliotheek nr 12). 1948, 115 blz., f 2,75.

Concurrentie in de middenstand, door G. S. Scheltema. (Bibliotheek voor de Middenstand, handboekje no 4). Assen 1949, 32 blz., f 1,—.

Inkoopcombinatie van middenstanders. Uitgave Economisch Instituut voor den Middenstand. Den Haag 1953, 4e druk, f 0,75.

De waarde en betekenis van het ambacht voor ons volk, door W. R. Heere. P. J. Oud: *De positie van de zelfstandige ondernemer in het midden- en kleinbedrijf in onze samenleving*. Redevoeringen uitgesproken op het te Scheveningen gehouden Jubileumcongres van de K.N.M.B. (Kon. Ned. Middenstandsbond) op 24 en 25 Sept. 1952 met het daarop gevolgde debat. (Bibliotheek voor middenstandshandboekjes, no 6). Assen 1952, 55 blz., f 2,25.

Organisaties in de naaste toekomst, door D. Swagerman. (Bibliotheek voor middenstandshandboekjes, no 3). Assen 1949, f 0,80.

Verbruikcoöperatie, door A. Kruithof. Amsterdam 1951, 134 blz., f 3,60.

Het vrijwillig filiaalbedrijf, door Dr J. Alers. Amsterdam, 157 blz., f 7,90.

Actuele middenstandsproblemen. (Studiecentrum voor de middenstand, Antwerpen) 1952, 304 blz., f 11,40.

Middenstandsproblemen. (Belgisch centrum van documentatie). 1946, 159 blz., f 3,90.

De middenstand als sociale klasse, door J. Colpaert. Sociale Studiën, nr 6. 1946, 111 blz., f 2,80.

Die Betriebsvergleichszahlen im Einzelhandel insbesondere die der Personenabsatzleistung, door Dr H. Ritter en Dr F. Klein. 1953.

Im Dienst des Mittelstandes, door K. Hackhofer und M. Rosenberg. Für Erhaltung und Festigung des Gewerbes und der freien Berufe. Bern 1951, 16 blz., f 1,10.

The economics of resale price maintenance, door B. S. Yamey. London 1954, 182 blz., f 15,75.

Retail distribution, door Henry Smith. A critical analysis. Second edition, 1948, 222 blz., f 8,35.

Resale price maintenance in Great Britain, door J. D. Kuipers. With special reference to the grocery trade. Wageningen 1950, 251 blz., f 7,50.

White collar; the American middle classes, door C. W. Mills. 1951, 378 blz., f 19,55.

English middle-classes, specially ed. by the authors with an introduction for American readers, door R. Lewis and A. Maude. American ed. 1950, 360 blz., f 16,85. English ed. 1949, 320 blz., f 10,05.

The English middle-classes, door R. Lewis and A. Maude. (Penguin Book). 1953, 256 blz., f 1,75.

TE KOOP AANGEBODEN:

ZAKENPAND

met woning, werkplaatsen, kurkdroge zolders met windas, ruim 800 m³ in centrum Deventer. Leeg te aanvaarden. Zeer geschikt voor grossier, depot enz. Brieven onder nummer ESB 9-3. Bureau van dit blad, Postbus 42, Schiedam.

Groot Technisch Handels- en Installatiebedrijf te Amsterdam vraagt

Chef de Bureau

voor een zijner afdelingen.

Vereisten: Ruime algemene ontwikkeling.

Goed kunnen omgaan met en leiding geven aan uitgebreid personeel. Bekendheid met moderne administratiemethoden. Commerciële ervaring.

Sollicitaties onder no. DF. 4424 aan Adv. Bur. De Bussy, Rokin 60, A'dam-C.

DE WESTER BOEKHANDEL

Algemene Binnen- en Buitenlandse Boekhandel

Nieuwe Binnenweg 331
Telefoon 32076

ROTTERDAM
Postgiro 18961

GESPECIALISEERD OP ECONOMISCH GEBIED

Dr. Alers' boek „**HET VRIJWILLIG FILIAALBEDRIJF**” is een duidelijke en gedegen studie over deze jonge bedrijfsvorm, die grote belangstelling wekt bij de gehele middenstand en grote bedrijven. Prijs gebonden f 7,90.

Dr J. P. I. van der Wilde: **MIDDENSTANDS-PROBLEMATIEK IN EEN NIEUW GEWAAD**. Het accent van dit boek valt op de onderwerpen op economisch terrein, welke regeling in de publiekrechtelijke sfeer behoeven. Ingenaaid f 5,50 Gebonden f 6,90

Voor uw bestellingen op deze boeken, alsmede uit de rubriek „Publicaties over middenstandsproblemen” houden wij ons gaarne aanbevolen.

AMERICAN FIRM in the Hague
has an opening for a

systems and procedure specialist

Requires:

Fluent knowledge of English both in speech and writing.
Must have at least 10 years combined experience in fields of organization, procedure and policy writing, statistical compilation, analyses and interpretation of statistics.

Give full details about experience education a.s.o. under letters B.A., to Nijgh & van Ditmar, Advertising Agency, Noordeinde 49, the Hague.